

Flexibla skollokaler

Sveriges
Kommuner
och Landsting

Flexibla skollokaler

Upplysningar om innehållet:

Jonas Hagetoft, jonas.hagetoft@skl.se

Sonja Pagrotsky, sonja.pagrotsky@skl.se

© Sveriges Kommuner och Landsting, 2013

ISBN: 978-91-7164-927-0

Foto inlaga: Rickard L Eriksson, Casper Hedberg, Morgan Karlsson/Johnér,
Pernille Tofte/Folio, Felipe Morlaes, Nordic Photos, Mikael Hellsten/DT

Foto omslag: Getty Images

Produktion: ETC Kommunikation

Tryck: LTAB, mars 2013

Förord

Skollokalerna är viktiga för barn – först i förskolan och senare i grundskola och gymnasium. Men antalet barn i en kommun förändras över tid. Det gör att gårdagens förskola ibland behöver användas som grundskola imorgon. Ännu längre fram i tiden kan det behövas mer yta för gymnasieelever. Allt detta beror på födelsetal, inflyttning och utflyttning. Med god planering kan lokalförsörjningen hanteras så att det blir bra balans mellan tillgång och efterfrågan, men det är inte alltid tillräckligt. Många kommuner behöver fler redskap för att balansera lokalbehovet.

Den här skriften har tillkommit för att beskriva och diskutera flexibla lösningar för skollokalerna. Det handlar om möjligheten att på ett enkelt sätt förändra lokalen så att den kan användas som förskola under ett antal år för att sedan användas som grundskola några år. Därefter kan det bli aktuellt att återställa den till förskola igen. Vi benämner vanligtvis skolor och förskolor som ändamålslokaler – i det här sammanhanget talar vi om att ändamålet förändras och då måste även lokalen förändras.

Några av svårigheterna handlar om att det är kostsamt att bygga skolor och förskolor, att byggnaderna ska finnas under lång tid och att skolans verksamhet förändras och utvecklas. Det bör också göras en avvägning kring hur stor del av lokalerna som behöver vara flexibla och vilka som kan vara avsedda för ett specifikt ändamål. Sammantaget är det svårt att hantera framtida behov. Men även om det är svårt, så är det bättre att planera för flexibla lösningar än att avstå!

Projektet har initierats och finansierats av Sveriges Kommuner och Landstings FoU-fond för kommunernas fastighetsfrågor. Skriften har författats av Oskar Aldén och Sara Hernäng från Niras AB. I projektet har det funnits en styrgrupp som bestått av Marie Rosfors från SISAB i Stockholm, Per-Arne Vahlund från Gavlefastigheter i Gävle, Henrietta Arnfjärd från Malmö stad, Johan Liljedahl från Örnsköldsviks kommun, samt Lena Lundqvist och Christer Eklind från Uppsala kommun. Jonas Hagetoft och Sonja Pagrotsky från Sveriges Kommuner och Landsting har fungerat som uppdrags- och projektledare.

Stockholm i mars 2013

Gunilla Glasare och Jan Söderström
Avdelningen för tillväxt och samhällsbyggnad
Sveriges Kommuner och Landsting

Innehåll

7	Kapitel 1. Inledning
7	Svängningar i elevantal
9	Lagar och förordningar
10	Läsanvisning
13	Kapitel 2. Flexibilitet för många behov
14	Begreppen generalitet, flexibilitet och elasticitet
14	Olika synsätt på flexibla skollokaler
15	Tankar om flexibla skollokaler
17	Sammanfattning
19	Kapitel 3. Många möjligheter att vara flexibel
19	Brist på lokaler
20	Brist på uteytor
21	Friskolor
21	Sammanfattning
23	Kapitel 4. Planera för flexibilitet
23	Lokalresursplanering
25	Strategisk lokalförsörjning
26	Glest i klassrummen
27	Trångt i klassrummen
28	Utemiljöer
30	Planering i praktiken
31	Utformning av lokaler
39	Sammanfattning
41	Kapitel 5. Kostnader för flexibilitet
42	Begreppen generalitet, flexibilitet och elasticitet
43	Merkostnader
43	Sammanfattning

45	Kapitel 6. Goda exempel
45	Linköping - multifunktionell skola
48	Gävle - lokaler för förskola och grundskola
50	Malmö - bostad eller skola
52	Stockholm - genomtänkt planlösning
56	Uppsala - förskola idag, grundskola imorgon
60	Örnsköldsvik - olika rumstyper för flexibilitet
60	Sammanfattning
63	Kapitel 7. Trender inom andra verksamhetsområden
63	Kontor
64	Vårdlokaler
64	Nyttjandegrad
65	Sammanfattning
67	Kapitel 8. Ta hänsyn till en osäker framtid
67	Planeringshorisont
68	Framtidens skola
68	Planering för ändrad verksamhet
69	Sammanfattning
71	Kapitel 9. Sammanfattning och slutsatser
73	Referenser
73	Litteratur
73	Hemsidor
74	Samtal/intervjuer

Inledning

De kommunala verksamheternas behov av lokaler varierar över tiden. Ibland handlar det om att undvika kostnader för outnyttjade lokaler. I andra fall handlar det om att minimera risken att stå utan nödvändiga lokaler när de behövs. Därför är det angeläget att ständigt behovsanpassa kommunens utbud av lokaler. Metoderna för att anpassa lokalerna för olika verksamheter varierar och det finns ingen generell lösning som passar alla kommuner. Vid sidan av en ständigt pågående lokalresursplanering är det därför viktigt att planera för och bygga in olika former av flexibilitet i byggnader, lokaler och utemiljöer.

Ungefär hälften av de kommunägda lokalerna består av lokaler för förskola, grundskola och gymnasieskola. Skollokaler utgör med andra ord en viktig resurs och även en mycket stor kostnad för alla kommuner. Genom att planera för ett förändrat framtida lokalbehov så finns det både förutsättningar för väl anpassade lokaler och en ekonomisk besparingspotential. Kostnaden och tidsåtgången för en anpassning eller tillbyggnad kan hållas nere om den ursprungliga byggnaden är planerad för ändrad användning.

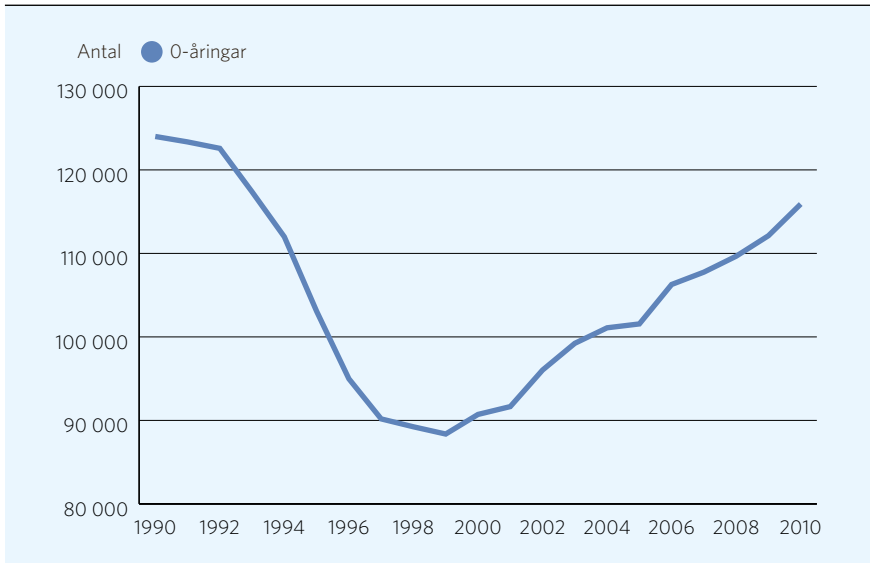
Svängningar i elevantal

Antalet elever varierar över tiden. Det handlar om att ålderskullarna ser olika ut och att förskolor, grundskolor och gymnasieskolor kommer att belastas ojämnt under olika tidsperioder. Detta kan förutspås genom att studera prognoser och statistik för elevantal. När en kommun har kunskap om vilka behov som finns framöver så blir det fastighetsorganisationens uppgift att anpassa lokalutbudet.

Antalet personer i olika åldersgrupper varierar över tiden. Diagrammet på nästa sida illustrerar detta i form av antalet ”0-åringar” i Sverige under åren 1990–2011. I kapitel 4 beskrivs kortfattat en generell modell för lokalresurs-

planeringen med dess olika faser, där det i den andra fasen görs en behovsbedömning som bland annat bygger på en demografisk prognos. I den demografiska prognosen räknar man på hur befolkningen i olika åldrar förväntas se ut de kommande åren i olika områden inom en kommun. Förutom olika stora åldersgrupper måste även förväntade in- och utflyttningar beaktas. Det fria skolvalet tillsammans med varierande grad av friskolor i våra kommuner gör planeringen än mer oförutsägbar.

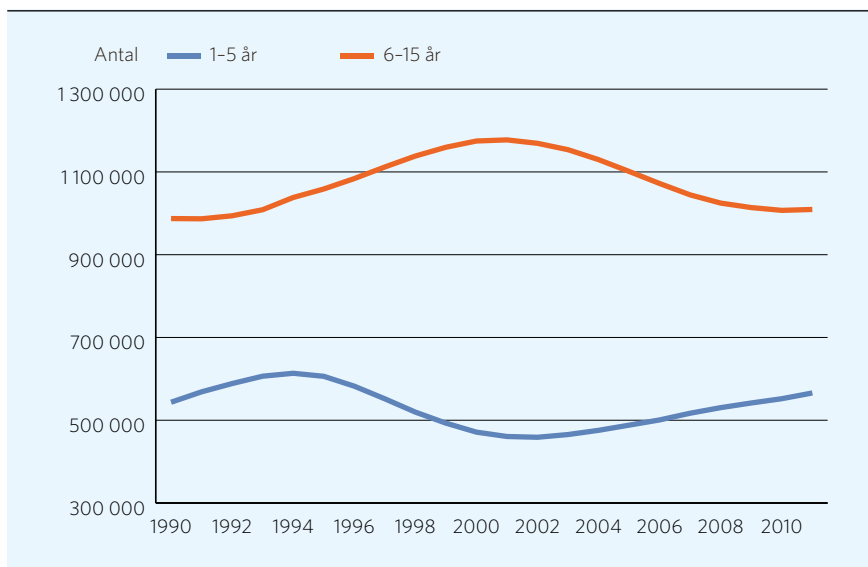
DIAGRAM 1. Antal 0-åringar i Sverige under åren 1990–2010.

Källa SCB.

Diagrammet på nästa sida visar variationen inom åldersgrupperna 1–5 år (förskoleålder) respektive 6–15 år (grundskoleålder) för åren 1990–2011. Intressant att notera är att variationerna inom de två åldersgrupperna i viss mån tar ut varandra. Om detta även skulle vara verkligheten inom en kommun så skulle man teoretiskt klara sig med en konstant lokalarea under förutsättning att lokalerna är möjliga att använda för såväl förskola som grundskola till och med årskurs nio. Verkligheten är dock inte fullt så enkel, eftersom behoven periodvis överlappar varandra. En konstant lokalarea skulle dessutom förutsätta dels att invånarantalet inom en kommun varken ökade eller minskade, dels att födelsetalen följer ett historiskt mönster.

DIAGRAM 2. Antal barn mellan 1-5 år respektive 6-15 år i Sverige under åren 1990-2010.

Källa SCB.

Svängningar i elevantal leder till ett flertal frågeställningar avseende lokalnyttjandet. Ska lokaler som inte kortsiktigt behövs för sitt nuvarande ändamål hyras ut, rivs, byggs om eller läggs i malpåse? Ska brist på lokaler för en viss verksamhet lösas genom ändringar i upptagningsområden, ombyggnad av lokaler som inte behövs för andra ändamål, tillfälliga lokaler (inhyrning eller paviljonger) eller permanenta tillskott? Hur kan dessa olika varianter utformas på ett flexibelt sätt så att ombyggnader och tillskott leder till lokaler som kan nyttjas på ett effektivt sätt även när det sker svängningar i elevantal?

Lagar och förordningar

Ett antal lagar och förordningar styr i olika utsträckning hur skolbyggnader och skollokaler kan utformas. Nedan följer en kort redogörelse för de viktigaste lagarna och förordningarna att förhålla sig till vid planering och ombyggnation av skollokaler.

Skollagen (SFS 2010:800) och arbetsmiljölagen (SFS 1977:1160) tillsammans med läroplanerna (som är förordningar utfärdade av regeringen) reglerar skolans miljö.

Enligt skollagen är det kommunen, i egenskap av huvudman, som ansvarar för att skolverksamheten genomförs enligt nationella mål och riktlinjer. Men kommunen har samtidigt stor frihet att bestämma hur verksamheten ska organiseras. Friheten att utforma den fysiska miljön är än större. I den nya skollagen som antogs 2010 begränsas skollokalernas utformning i prin-

cip till att det ska vara en ”god miljö”, att jämföra med den tidigare formuleringen att det skulle vara ”ändamålsenliga lokaler”.

I Lgr11 (Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet), som trädde i kraft 1 juli 2011, står det att det ska vara en ”god utemiljö”. Någon närmare definition av vad en god utemiljö innefattar ges inte. Här är det alltså upp till kommunerna att själva göra denna bedömning.

Skolans lokaler omfattas av arbetsmiljölagen med undantag för barn på fritidshem och förskola (men däremot gäller lagen för personalen som arbetar på fritidshemmen och i förskolan). Skolan är Sveriges största arbetsplats med cirka 1,4 miljoner elever och 235 000 anställda (maj 2010, källa: Arbetsmiljöverket). Begreppet arbetsmiljö definieras inte i arbetsmiljölagen, men enligt Arbetsmiljöverkets webbplats handlar arbetsmiljö om allt som rör miljön där vi arbetar. Rummen, möblerna, ljuset, ljudet och luften har stor betydelse. Men för skolmiljön är även sådant som samarbete, skolschemat och skolans skrivna och oskrivna regler viktigt.

Boverkets byggregler är också en del i det regelverk som måste följas vid planering och ombyggnation av skollokaler. Det är olika regler för skollokaler och förskolelokaler i vissa avseenden. Exempelvis är fönster en tillåten utrymningsväg i en skollokal men inte i en förskolelokal, vilket givetvis är en av alla pusselbitar som måste falla på plats om man ändrar verksamhet i en lokal.

Även Miljöbalkens (1998:808) regler styr hur verksamheten kan bedrivas. Den som driver en förskola, skola eller ett fritidshem har ansvaret för att verksamheten inte orsakar olägenheter för människors hälsa eller skada på miljön. Anmälningsskyldighet gäller vid nyetablering eller ändring av verksamhet, till exempel om en skola eller förskola utökar med nya lokaler.

Läsanvisning

I kapitel 2 finns en definition av vad vi menar med flexibla lösningar. Utöver begreppet flexibilitet så finns en diskussion om begreppen generalitet och elasticitet. Vidare finner man verksamhetens, fastighetsorganisationens och arkitektens syn på flexibla lösningar.

- › I kapitel 3 tar vi upp alternativa lösningar som vi kallar flexibel lokal-försörjning.
- › I kapitel 4 beskrivs en grundmodell för lokalresursplanering, lite om utemiljöer, exempel från kommuner och olika lösningar och modeller för utformning av lokaler.
- › I kapitel 5 förs en diskussion kring kostnaderna för flexibla skollokaler.
- › I kapitel 6 presenteras ett antal olika exempel på lösningar från olika kommuner. Dessa exempel kan fungera som inspiration eller idé till hur man kan arbeta med flexibla skollokaler i praktiken.

- › I kapitel 7 gör vi en utblick i kontors- och vårdsektorn för att finna likheter och lärdomar för hur man arbetar med flexibla lokaler i dessa verksamhetsområden.
- › I kapitel 8 förs en teoretisk diskussion gällande planeringshorisont och framtidens skola bland annat.
- › I det avslutande kapitel 9 finns en sammanfattning och slutsatser.

Rapporten bygger huvudsakligen på följande källor:

- › En genomgång av svensk litteratur med koppling till lokalresursplanering och flexibilitet.
- › Intervjuer med lokalansvariga och representanter från verksamheten i fem kommuner samt med representanter i projektets styrgrupp.
- › Intervjuer med arkitekter.

Flexibilitet för många behov

Det finns lite olika uppfattningar om vad som kännetecknar flexibla lösningar beroende på om det är utbildningskontoret, fastighetsorganisationen eller arkitekten som vi frågar. Anledningen till de olika synsätten beror delvis på att man har olika långt tidsperspektiv.

Flexibel har betydelsen anpassbar eller föränderlig enligt svenska akademiens ordlista (SAOL). Vad som avses med flexibla skollokaler är dock inte lika självklart eller tydligt. En definition skulle kunna vara att lokalen ska kunna användas för olika ändamål samma dag, en slags kortsiktig och snabb flexibilitet. Denna snabba flexibilitet tar vi dock inte sikte på i den här rapporten. Istället har vi en längre tidshorisont där flexibla lokaler inte nödvändigtvis kan användas för olika ändamål samma dag eller vecka.

Flexibla skollokaler är mångfaldigt användbara men kräver mindre anpassningar vid verksamhetsförändring och omflyttning. En lokal som är planerad för att kunna anpassas från till exempel förskola till grundskola är en flexibel skollokal enligt vår definition.

En byggnad eller lokal som däremot har byggts om från att till exempel fungera som skola till att bli ett boende av något slag kan vid en första anblick anses vara en slags flexibel lokal. Denna typ av lösning är snarare att betrakta som en avvecklad skola och ett tillskapat boende, det vill säga en permanent lösning där byggnaden/lokalen har bytt användningsområde. Detta betraktar vi inte som en flexibel lokal.

Flexibla skollokaler är en del av de flexibla lösningar som finns. Flexibel lokalförsörjning är ett vidare begrepp som syftar på en kommuns sammanvägda lokalförsörjning och dess flexibilitet. Se vidare i kapitel 3, Många möjligheter att vara flexibel

Begreppen generalitet, flexibilitet och elasticitet

I annan litteratur finner man begreppen generalitet, flexibilitet och elasticitet när anpassbarheten av byggnader och lokaler beskrivs. Flexibla lokaler eller byggnader är ett slags samlingsbegrepp där generella byggnader och elastiska byggnader är en variant.

Generella byggnader eller lokaler är mångfaldigt användbara utan att det krävs byggnadstekniska anpassningar. I en generell skolbyggnad kan alla skolans verksamheter använda alla lokaler. Den mest krävande nyttjarens behov vad gäller rumsstorlek, rumshöjd, ventilation etcetera blir då dimensionerande för hela byggnaden. Dessa lokaler kan i teorin ändra användning från en dag till en annan.

Flexibla byggnader eller lokaler är också mångfaldigt användbara men kräver vissa anpassningar vid verksamhetsförändringar och omflyttningar. Onödig och fördyrande överkapacitet kan därmed undvikas. Dessa lokaler kan med andra ord inte ändra användning från en dag till en annan, här förutsätts en något längre tidshorisont.

Elastiska byggnader eller lokaler tillåter att verksamheten växer eller krymper. Expansion kan åstadkommas inom byggnaden om det finns outnyttjade lokaler eller genom tillbyggnad. Kostnaden och tidsåtgången för en tillbyggnad kan hållas nere om den ursprungliga byggnaden är planerad för tillbyggnad. Vid minskat lokalbehov kan delar av en byggnad rivras eller avskiljas för att användas till annan verksamhet eller uthyrning. Även här förenklas proceduren om den ursprungliga byggnaden är planerad för delvis rivning eller avskiljning (avseende till exempel värme, ventilation, vatten etcetera). I en elastisk byggnad finns utrymme för expansion, även om lokalerna kan behöva anpassas för att passa verksamheten optimalt.

I kapitel 5 förs ett resonemang avseende kostnader för flexibla skollokaler. Då kommer begreppen generalitet, flexibilitet och elasticitet åter att belysas.

Olika synsätt på flexibla skollokaler

Flexibla lokaler kan ha lite olika innebörd beroende på om det är verksamheten eller fastighetskontoret/fastighetsägaren man frågar. Fastighetsägaren ser ofta flexibilitet i ett långt perspektiv där man är medveten om att det krävs anpassningar i lokalerna vid en ändrad verksamhet. Anpassningarna går att förenkla med olika byggnadstekniska lösningar såsom icke bärande väggar, förberedelse för att få plats med nya installationer med mera. Denna långsiktighet har även verksamheterna, det som kan skilja är dock att verksamheterna som nyttjar lokalerna gärna vill att lokalerna till viss del även ska gå att anpassa under dagen. Det kan exempelvis handla om skjutdörrar, skjutbara väggar eller gradängar som kan lyftas och sänkas ner i golvet. Det kan vara svårt för verksamheten att få gehör hos fastighetskontoret för dessa lösningar då de ofta ses som dyra ”problemlösningar”.

När en del av en skola ska göras om och bli förskolelokal kan de olika verksamheterna stöta på problem. Det beror på att det ställs större krav i arbetsmiljölagen för förskolelokaler än skollokaler. Det i sin tur gör att det ofta är de ”bästa” skollokalerna som är mest lämpade till förskola, det vill säga ljusa lokaler i marknivå och med andra kvaliteter som även skolan vill komma åt. Här kan det med andra ord uppstå en intressekonflikt mellan å ena sidan skolverksamheten och å andra sidan förskoleverksamheten.

”I Örnsköldsviks kommun har man bland annat valt att minimera antalet friliggande förskolor för att istället samlokalisera förskolans verksamhet med grundskolan.”

I Örnsköldsviks kommun har man bland annat valt att minimera antalet friliggande förskolor för att istället samlokalisera förskolans verksamhet med grundskolan. Tillsammans med ambitionen att det alltid ska finnas generella lokaler i gränslandet mellan förskola och skola så har man skapat en inbyggd flexibilitet som gör att verksamheterna kan krympa och växa inom byggnaden. Tanken är att de generella lokalerna inte ska behöva anpassas vid ändrad verksamhet. En smidig lösning för verksamheternas varierade behov med andra ord. Ett problem som man upplever i Örnsköldsvik är otydligheten i lagstiftningen, vad är skola och vad är förskola? Är ändrad användning anmälningspliktig? Måste brandcellsgränser flyttas om den ena verksamheten breder ut sig och den andra krymper? Dessa frågeställningar visar på svårigheterna att arbeta med flexibla skollokaler trots att ambitionen finns.

En generell åsikt som både förvaltande enheter och brukande enheter har är att gamla skolor ofta är väldigt ineffektiva och svåra att anpassa till dagens pedagogik. Flera intervjuade personer menar att det kan vara bättre att riva och bygga nytt eftersom man då kan skapa byggnader som är effektivare, energisnålare och mer flexibla. I flera av de deltagande kommunerna så är det också denna lösning man har valt i vissa fall, att riva och bygga nytt på samma plats.

Tankar om flexibla skollokaler

Med utgångspunkten att vi inte har råd med tomma skollokaler och att vi inte kan lägga ner eller avveckla skolor på grund av barnens varierande ålder så infinner sig tanken om flexibla skollokaler.

Ur arkitektens synvinkel så bör en skolbyggnad kunna ändra användning i takt med att åldersgrupperna varierar. Vid stort behov av förskolelokaler så

ska lokalerna vara lämpliga för de allra yngsta barnen och på samma sätt ska lokalerna vara lämpliga för grundskola då detta behov är större. Samtidigt ska det helst inte behövas några anpassningar, eller åtminstone väldigt små, vid ändrat behov. Detta för att behoven kan svänga fram och tillbaka mellan åren, lokalerna ska kunna fungera som förskola ett år för att sedan vara skola nästa år och därefter återigen fungera som förskola ett tredje år. Att lokalerna ska kunna täcka upp för ändrade behov med så korta intervall som ett år får dock anses vara ett teoretiskt önskemål, i praktiken är det oftast längre intervall innan det blir ändrad verksamhet. Principen är dock densamma, att lokalerna ska kunna användas till olika typer av verksamhet utan någon egentlig anpassning.

”Befintliga byggnader kan ofta anpassas till annan verksamhet med relativt små medel utan att de är planerade för denna förändring.”

Behoven varierar över tiden. Även om en byggnad är planerad för en framtida anpassning från till exempel förskola till grundskola så bör man se detta i ett större perspektiv. Det är lättare att klara av dessa variationer om förskolor och grundskolor är placerade nära geografiskt. Då det av naturliga skäl inte är möjligt att åstadkomma överallt så kan en inbyggd flexibilitet i enskilda byggnader ändå vara till stor hjälp för att täcka upp framtida lokalbehov.

Befintliga byggnader kan ofta anpassas till annan verksamhet med relativt små medel utan att de är planerade för denna förändring. Men det gäller inte alla byggnader. Ibland är skolhusen svåra att öppna upp för att skapa flexibilitet med olika rumsstorlekar, avskildhet och öppenhet. Då kan det helt enkelt bli för dyrt att förändra och det kan då vara bättre att bygga helt nytt.

Rummen bör vara utformade så att de kan användas för olika typer av verksamhet i olika åldrar. Det kan handla om så enkla saker som att det är möjligt att möblera om beroende på vilken undervisningsform som lämpar sig bäst. Även i hemklassrummet ska man kunna genomföra praktiska och kreativa övningar, inte enbart i specialsalar. Samtidigt så finns det ett behov av specialsalar, men dessa ska inte enbart gå att använda till en enda typ av undervisning. Skolan måste vara flexibel och kunna erbjuda flera undervisningssituationer, både pedagogiskt och lokalmässigt. För den som exempelvis är hörselskadad eller har koncentrationssvårigheter måste det finnas möjlighet till lugnare platser.

Att använda lokalerna effektivt är en viktig aspekt ur arkitekten synvinkel. Ett exempel är att kommunikationsutrymmen skapas på ett sådant sätt att

dessa utrymmen kan användas för såväl grupparbeten, lek och uppehållsutrymme och inte bara som kommunikation. Även korridorer i befintliga skolor kan ofta användas för exempelvis utställningar och grupparbeten.

Ytterligare en aspekt på att använda lokalerna effektivt är att skapa byggnader som är möjliga att nyttja till andra ändamål på eftermiddagar, kvällar och helger. Det kan till exempel handla om föreningar som har behov av idrottshall, möjlighet att hyra samlingslokal för möten kvällstid eller kanske en lokal för något privat ändamål. För att möjliggöra detta måste det gå att dela av lokalerna på olika sätt, både idrottsföreningen och kvällsmötet ska kunna genomföras parallellt.

Utemiljön är ett rum. Detta rum måste planeras och utformas så att det passar både för rastverksamhet och för undervisning utomhus. Det gäller förstås även här att samma utrymme ska kunna användas till många olika saker utan att begränsa någon verksamhet.

Sammanfattning

- › Flexibla skollokaler är mångfaldigt användbara men kräver mindre anpassningar vid verksamhetsförändring och omflyttning. En lokal som är planerad för att kunna anpassas från till exempel förskola till grundskola är en flexibel skollokal enligt vår definition.
- › Fastighetskontoret/fastighetsägaren respektive verksamheten har ofta olika syn på vad som är flexibelt.
- › Även i organisationer som aktivt arbetar med lokalresursplanering och flexibla lokaler dyker det upp vissa hinder eller svårigheter i form av otydliga myndighetskrav eller intressekonflikter mellan olika verksamheter.
- › Arkitekten ser gärna att lokalerna är byggda så att de kan följa med det ändrade behovet då barnens åldersgrupper varierar uppåt och neråt.
- › Att använda lokalerna effektivt är ett tydligt budskap från arkitekten. Det är möjligt att effektivisera användningen i såväl nybyggda som befintliga skolbyggnader.
- › Elastiska och generella lokaler är en variant av flexibla lokaler.

Många möjligheter att vara flexibel

Flexibel lokalförsörjning är ett begrepp som används av kommunerna. Flexibla lösningar anses bara vara en del av lösningen där flexibla skollokaler i så fall skulle utgöra en mindre del. Den flexibla lokalförsörjningen kan bestå av mer eller mindre kreativa lösningar. Det handlar bland annat om nytänkande i form av förskolebussar, ändrad pedagogik, ändrade gruppstorlekar eller anpassning av verksamheten till de lokaler som finns tillgängliga.

Brist på lokaler

En intressant lösning, som inledningsvis kom till för att överbrygga en topp i förskolan, är Malmös specialinredda förskolebussar (vilket även tillämpas på ett liknande sätt i Uppsala). Principen är den att en fyra avdelningar stor förskola kompletteras med en förskolebuss så att förskolan i praktiken kan ta emot lika många barn som en fem avdelningar stor förskola. Avdelningarna turas sedan om att använda bussen en dag vardera i veckan. Denna lösning har blivit populär och idag används förskolebussen även som huvudlösning, det vill säga fem dagar i veckan, på vissa ställen.

En kreativ lösning som kan tillämpas vid brist på yta i förskolan är att ändra pedagogiken till ”ur och skur”. Det kan handla om en hel förskola eller enbart en avdelning där ytan inomhus inte räcker till för antalet barn. Med ökad tid utomhus kan en mindre yta inomhus räcka till fler barn.

Ibland måste verksamheten acceptera lokaler som de är och anpassa sin verksamhet därefter. Det kan handla om kortare perioder med ökat lokalbehov. Eller som en kommunal tjänsteman uttryckte det: ”Ibland kanske man lägger för stor vikt vid lokalerna. Det viktiga är trots allt vad man fyller lokalerna med.” Många gånger använder man de lokaler som finns att tillgå. Det kan handla om en förskola som inryms i ett äldreboende eller på botten-

våningen i ett kontorshus där det ursprungligen inte var planerat för någon annan verksamhet. Exempelvis har kontorslokaler i bottenplan på ett kontorskomplex i Gävles Teknikpark byggts om till förskola. En uppskattad lösning bland såväl småbarnsföräldrarna som kontorshyresgästerna i huset.

I Uppsala har en gymnasieskola valt att arbeta med flexibla grupper som i grunden består av 40 elever. Vissa föreläsningar består av två grupper, det vill säga 80 elever. Medan andra moment i utbildningen består av mindre grupper där det är 20 elever samlade. Utbildningen kräver ett stort eget ansvarstagande av eleverna där vissa delar av utbildningen bygger på eget arbete. För att detta arbetssätt ska fungera måste lokalerna bestå av en bra mix av små och stora salar, däremot är behovet av ”vanliga” klassrum relativt litet. Dessutom krävs bra IT-lösningar för att detta flexibla arbetssätt ska fungera.

”En kreativ lösning som kan tillämpas vid brist på yta i förskolan är att ändra pedagogiken till ’ur och skur’. Det kan handla om en hel förskola eller enbart en avdelning där ytan inomhus inte räcker till för antalet barn. Med ökad tid utomhus kan en mindre yta inomhus räcka till fler barn.”

Brist på uteytor

I framförallt de större städerna är det ofta svårt att få till tillräckliga uteytor, detta gäller huvudsakligen i de centrala mer tätbebyggda delarna. Kommunerna har svårt att bygga friliggande förskolor i centrum, varför förskolelokaler ofta inryms i bottenplan på ett högre hus. Det är ofta en bra lösning för att skapa funktionella lokaler. Men för att få tillräcklig uteyta så kan en lösning vara att nyttja närbelägna parker och liknande utemiljöer. I Malmö har man tvingats till dessa lösningar och har då löst transportfrågan på lite olika sätt beroende på avstånd. Verksamheter i lokaler med närbelägna, bra utemiljöer promenerar. Vid lite längre avstånd använder man så kallade ”Christiania-cyklar” (Malmös eget smeknamn på de trehjuliga cyklar som är vanliga i Danmark där man kan skjutsa 4–5 barn på en cykel). Då avståndet mellan förskolan och den lämpliga utemiljön är ännu längre nyttjas de specialanpassade förskolebussarna.

Friskolor

I denna skrift tar vi inte upp friskolorna och deras utformning. Det kan dock inte förbises i detta kapitel att många friskolor är duktiga på att tänka flexibelt och i nya banor. Friskoleföretagen arbetar mer eller mindre systematiskt för att hålla nere lokalkostnaderna samtidigt som kvalitet och attraktivitet inte får äventyras. Ofta har friskolorna ett stort upptagningsområde, då är det viktigt med ett läge som har bra allmänna kommunikationer. Det är snarare regel än undantag att friskolorna inte har egna slöjdsalar och gymnastiksal, de har istället skapat alternativa lösningar för undervisning som kräver specialsalar. Lokalbehovet löser de till exempel genom att hyra in sig per timme i en idrotts-hall eller genom att koncentrera undervisningen till längre sammanhängande tillfällen på en anläggning som delas av flera skolor. Generellt eftersträvas överlappande funktioner. Exempelvis kan matsalen vara ett måltidsrum mellan klockan 11 och 13 för att övrig tid fungera som en plats för lärande.

Sammanfattning

Flexibla skollokaler är en delösning för att förenkla i lokalresursplaneringen. Men det finns många andra kreativa lösningar runt om i landets kommuner, till exempel:

- › Förskolebussar.
- › Utemiljöer som inte ligger i direkt anslutning till förskole- och skollokaler.
- › Ändrad pedagogik.
- › En icke-traditionell sammansättning av barn- och elevgruppernas storlekar.
- › Anpassning av verksamheten efter de lokaler som finns tillgängliga.

Expedition ↑

Rektor Syv Kurator

Fysik →

Café →

Bibliotek ↑

Planera för flexibilitet

Lokalresursplanering är ett bra verktyg för att skapa förutsättningar för ett effektivt lokalutnyttjande. Genom att göra en inventering av byggnadernas möjliga framtida användning så får man en bra bild av hur flexibla byggnaderna är inom den egna kommunen. För att förenkla och snabba upp arbetet med lokaler så har vissa kommuner valt att ta fram generella lokalprogram och i vissa fall även färdiga ritningar för så kallade typförskolor. Men det handlar inte bara om byggnader, även utemiljöer kan vara mer eller mindre flexibla. I allt planeringsarbete och tankar om effektiva och flexibla lösningar så får man inte glömma bort att det är verksamheten som ska bedrivas i lokalerna som ytterst styr utformningen.

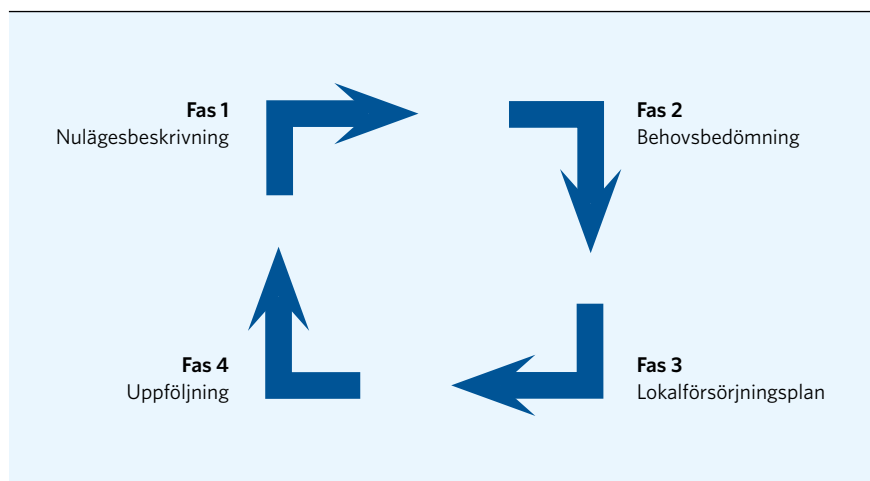
Lokalresursplanering

Ett sätt att använda lokaler effektivt är att ha flexibla lokaler som kan förändras i takt med förändrat behov. Alla lokaler behöver dock inte vara flexibla och alla lokaler behöver inte vara anpassningsbara för all tänkbar verksamhet, det blir alltför kostsamt (se vidare i kapitel 5). För att veta vilka lokaler som bör vara flexibla och vilka som inte behöver vara flexibla måste man ha en uppfattning om hur det förändrade lokalbehovet kan komma att se ut över tiden. Genom en kontinuerlig lokalresursplanering finns det goda förutsättningar att förutse kommande förändringar i en kommuns lokalbehov.

Denna skrift har inte som syfte att beskriva lokalresursplaneringen särskilt ingående. En utförlig beskrivning av lokalresursplanering finns i skriften "Strategisk lokalresursplanering – Praktiska verktyg för balanserat utbud av lokaler" (2008). Syftet är istället att belysa i vilka skeden av lokalresursplaneringen som planeringen av flexibilitet i lokalerna måste komma in. Nedan beskrivs kortfattat en generell modell för hur arbetet med lokalresursplane-

ring kan bedrivas (hämtat från refererade bok på föregående sida). I modellen delas lokalresursplaneringen in i fyra faser: nulägesbeskrivning (fas 1), behovsbedömning (fas 2), lokalförsörjningsplan (fas 3) samt uppföljning (fas 4).

FIGUR 1. Lokalresursplaneringens olika faser.

I fas 1 sammanställs information som beskriver befintliga lokaler samt förändringar i lokalbeståndet som är beslutade och under genomförande. En del av den första fasen utgörs bland annat av en kapacitetsbedömning för att värdera hur stor volym av en verksamhet en viss lokal kan inrymma. Det kan till exempel röra sig om det antal elever en skola kan ta emot. I kombination med behovsbedömningen i fas 2 kan dessa siffror ge en indikation på hur lokalbeståndet behöver förändras.

Om man ska komplettera den första fasen med någonting så är det här som inventeringen av byggnadernas möjliga framtida användning bör göras. I nulägesbeskrivningen sammanställs information om lokalkostnad, kapacitet, teknisk status, lokalbrukarnas uppfattning om lokalerna samt andra faktorer såsom till exempel myndighetsförelägganden. Sammantaget får man en bra bild av hur flexibla, eller oflexibla, byggnaderna är inom kommunen.

I fas 2 görs en behovsbedömning som ofta är svår och innebär kvalificerade gissningar i flera led. För att göra prognoser över lokalbehovet utgår de flesta kommuner från kommunledningskontorets prognoser över den förväntade befolkningsutvecklingen i olika områden.

Den andra fasen kan med fördel kompletteras med förfinade prognoser och även bedömningar för längre tidsperioder (20–30 år), då finns det förut-

sättningar för att bedöma det långsiktiga lokalbehovet. Med denna prognos i ryggen så har man möjlighet att välja hur man löser lokalfrågorna för de mer tillfälliga topparna.

I fas 3 görs en lokalförsörjningsplan som innefattar nulägesbeskrivning, behovsbedömning och prioriterade åtgärdsförslag. Lokalförsörjningsplanen fungerar som underlag i budgetarbetet. Utifrån lokalförsörjningsplanen och kommunens budgetarbete tas beslut om vilka åtgärdsförslag som ska genomföras. Dessa bildar olika lokalprojekt.

I fas 4 görs utvärdering och uppföljning av årets lokalresursplanering. Uppföljningen utgör underlag till nästa års planeringsarbete. Utöver årlig revidering så finns det ett behov av att löpande följa upp lokalförsörjningsplanen för att fånga upp förändringar.

Strategisk lokalförsörjning

Lokalresursplaneringen har flera syften. Bland annat eftersträvar man att kommunens lokalbestånd kan anpassas till förändringar i befolkningsstrukturen över tiden. Planeringen är också till stor hjälp vid placering av nya lokaler och vid bedömningar av vilka lokaler som ska avvecklas då det råder överskott.

De intervjuade kommunerna arbetar alla aktivt med lokalresursplanering, om än på lite olika sätt. I exempelvis Gävle gör man regelbunden översyn av alla skolor och förskolor avseende teknisk standard, läge, hur väl anpassade lokalerna är för verksamheten samt möjligheten att ställa om lokalerna till annan användning.

I Malmö har man även valt att analysera behovet av lokaler på ett annorlunda sätt. Utöver den "ordinarie" lokalresursplaneringen görs en analys av bas- och toppbehov som ett komplement till den "vanliga" kommunprognosen som sträcker sig fem år fram i tiden.

Genom att studera befolkningens sammansättning bakåt i tiden har man i Malmö sett att andelen förskolebarn utgör som mest dryga sju procent av den totala befolkningen och som minst ner mot fyra procent. Givetvis är det stora variationer i olika stadsdelar, mellan som mest tolv procent och som minst åtta procent i en stadsdel, och som högst fem procent och som lägst tre procent i en annan stadsdel. Variationerna mellan områdena beror bland annat på dess demografiska mönster och bostädernas storlek. Generationscyklerna har visat sig vara mellan 20 och 25 år.

Genom att studera variationerna i de olika stadsdelarna tillsammans med befolkningsprognoser kan man därmed göra bra långtidsprognoser för att se vilket basbehov (minimibehov) respektive vilket toppbehov som finns. Därmed kan man se till att bygga permanenta lokallösningar som täcker basbehovet medan man hittar mer eller mindre tillfälliga lokallösningar för

toppbehoven. Sammantaget gör det att det aktuella lokalbehovet tillgodoses samtidigt som man undviker att ”förbygga” sig.

I Uppsala arbetar man strukturerat med strategisk försörjning av pedagogiska lokaler. Som grund för planeringen arbetar man i stort sett efter den modell som kortfattat beskrivits tidigare i detta kapitel. Inledningsvis handlar det om att samla in underlag i form av utgångspunkter och avgränsningar, fastighetsstatus, bedömning av behov och kapacitetsbedömning. Därefter har man en fas bestående av analys, alternativ och beslut. Då tar man fram förslag till lösningar på kort och lång sikt. Slutligen handlar det om genomförande. Det vill säga verksamhetsförändringar, omflyttningar av verksamheter, anpassning av lokaler och eventuell nybyggnation. Planering och genomförande följs upp kontinuerligt och arbetet med lokalförsörjningsplanerna pågår fortlöpande.

Gemensamt för alla intervjuade kommuner är att de har gjort, eller planerar att göra, en övergripande inventering av framförallt kapacitet i skolbyggnader. Svårigheten har, enligt vissa kommuner, varit att hitta ett kapacitetsmått som både brukarna och förvaltarna är överens om. Det är vanligt att man uttrycker behov eller kapacitet i kvadratmeter per elev/barn. Åsikterna om vilka ytor som ska räknas kan dock skilja sig åt.

Glest i klassrummen

För en enskild skola eller förskola är ett minskat elevunderlag ett problem då lokalkostnaderna fördelas på färre elever. Färre elever medför en minskad intäkt under förutsättning att kommunen tillämpar ett system med given skolpeng. Det finns olika metoder och arbetssätt för att minska eller undvika problemet med ökade lokalkostnader som påverkar kärnverksamheten negativt. Många kommuner tillämpar internhyressystem där den grundläggande principen är att brukaren enbart kan säga upp ytor som utgör separat uthyrbara enheter. Genom att sänka kraven för vad den enskilda skolan har rätt att säga upp så blir lokalförsörjningen mer flexibel, kärnverksamheten kan enklare slippa onödiga lokalkostnader och överkapaciteten synliggörs. Om kommunen väljer ett system där lokalkostnaden inte belastar den lokala skolenheten påverkas inte den enskilda enheten ekonomiskt på samma sätt. Bristen på incitament för att minska lokalytorna kan dock i längden vara kostnadsdrivande för kommunen.

Ett sätt att praktiskt klara av att avveckla lokaler är att använda sig av paviljonger i tider då lokalbehovet är stort. Då kan dessa sägas upp och flyttas när lokalbehovet minskar. Mer om paviljonger kan man läsa i rapporten ”Mobila verksamhetslokaler – Flexibla lokallösningar när behoven förändras” utgiven av UFOS och Sveriges Kommuner och Landsting 2006.

Trångt i klassrummen

För en enskild skola eller förskola är en ökad efterfrågan som regel ett mindre problem än ett minskat behov. Intäkterna ökar under förutsättning att kommunen tillämpar ett system med given skolpeng. Dessutom kan de fasta kostnaderna fördelas på flera och därmed frigörs resurser. Den enskilda skolan har dessutom möjlighet att säga nej till elever om det inte finns plats. När efterfrågan är högre än antalet tillgängliga platser så är det utbildningsförvaltningen eller stadsdelen, tillsammans med fastighetskontoret, som får lösa problemet.

I lokalresursplaneringens första fas görs en kapacitetsbedömning för att bland annat veta hur många elever en skola kan ta emot. Om en skola har ledig kapacitet så är det möjligt att exempelvis utöka elevgrupperna eller schema-lägga en större del av dagen. Kommunen kan även sätta ett tak för elevantalet i en viss skola för att styra elever till en annan skola, om det är möjligt med hänsyn till avstånd och kapacitet på övriga skolor. Ändrade upptagningsområden kan göra att eleverna placeras i en annan skola än den som är närmast. Detta förutsätter dock att föräldrarna till dessa barn inte gör ett aktivt val och väljer den närmaste skolan. Viss utbildning kan förläggas till en annan skola och på det sättet avlasta den skola som har ont om lokaler. Ytterligare en lösning vid ökat elevantal är paviljonger eller uthyrningsmoduler. Detta kräver dock lämplig fysisk plats och att planbestämmelserna tillåter att paviljonger sätts upp på den aktuella marken. Här gäller det att ligga steget före.

Bland de intervjuade kommunerna säger de flesta att de medvetet planerar så att nybyggnation av förskolor och grundskolor görs nära geografiskt, gärna med samma gård. Anledningen är förstas att de vid en ökad efterfrågan av förskolelokaler inom ett område ska kunna nyttja överkapacitet i närliggande skola och vice versa. Paviljonger är genomgående en lösning som kommunerna tillämpar i olika omfattning vid ökat lokalbehov. Vissa kommuner har med paviljonger i sin grundplanering, medan andra ser det som en sista utväg. Det kan handla om att planera exempelvis en förskolegård så att den enkelt kan kompletteras med paviljonger under en period med ökat lokalbehov. Eller så ser man paviljonglösningen som en snabb nödlösning när behov uppstår. Andra lösningar som de intervjuade kommunerna använder sig av är att flytta viss grundskoleverksamhet till gymnasieskolor (där det i skrivande stund finns ett lokalöverskott i många kommuner) samt att bussa elever och att därmed ändra upptagningsområden.

Utemiljöer

Utemiljön är en viktig del för skolan och förskolan. Utemiljön kan delas in i olika rum (jämför engelskans room och space) beroende på användning, lek, samvaro, lärande och så vidare. Även utemiljöer kan vara mer eller mindre flexibla, generella eller elastiska. Det är också viktigt att beakta skolgårdens utformning så att även denna harmoniserar med till exempel en framtida utbyggnad av en skolbyggnad eller en framtida förändring av verksamheten.

Grön utemiljö som gräsytor, skog och äng är oftast generella och användbar för många åldrar och verksamheter.

Lekytor däremot är oftast anpassade för en viss åldersgrupp och behöver ombyggnad för att passa en annan verksamhet, exempelvis behöver förskolebarn 1–3 år annan lekutrustning än 4–5 åringar. Utemiljön behöver därför planeras med ett bra ”grundtänk” för flexibel användning och kunna förändras allt efter behov.

Elasticitet är möjligt om vi har tillräckligt stora, gärna gröna ytor, som tillåter expansion. Minskar verksamheten kan kvarvarande verksamhet expandera och använda gården för ytterligare något ändamål.

Däremot är det många gånger svårt att anpassa utemiljön om delar av en skolgård används till annan verksamhet. Till exempel när verksamhet med annan inriktning flyttar in i en tomställd del av en skola eller förskola uppstår lätt en konflikt mellan barnens säkerhet och behov av transporter och biluppställningsplatser.

Vid nybyggnation har man ofta som ambition inom kommunerna att det ska få plats en utbyggnad eller uppställning av paviljonger utan att skolgården blir för liten. Att bedriva förskola ställer större krav på gården jämfört med skolverksamhet. Förskolegården ska erbjuda både sol och skugga, det kan inte enbart vara norrläge och det måste finnas möjlighet att leka i skugga under soliga dagar (skydd för skadlig UV-strålning). Det komplicerar bilden vid planering av skolor om dessa i framtiden till vissa delar ska kunna användas till förskoleverksamhet, större hänsyn måste tas till väderstrecken och byggnadens placering på tomten. Vid anpassning av befintliga skolor till förskolor är detta ofta en svårhanterlig bit enligt kommunerna. Förskoleverksamhet kräver dessutom större uteytor per barn än grundskoleverksamhet.

Det har tidigare funnits en statlig norm för hur stora skol- och förskolegårdar skulle vara, men denna norm togs bort i slutet av 1980-talet. Idag är det inte reglerat från statligt håll hur stor en skol- eller förskolegård ska vara, men forskning och utredningar pekar på 25–60 kvadratmeter per barn beroende på ålder och verksamhetsform. Ju yngre barn desto större yta. Vissa kommuner har själva valt att sätta upp riktlinjer för hur många kvadratmeter som behövs per barn eller elev. Riktlinjerna inom olika kommuner varierar, men en tumregel kan sägas vara att förskolan behöver dubbelt så stor yta per

barn jämfört med grundskolan. I Malmö är riktlinjerna för uteytor 30 kvadratmeter per barn i förskola och 15 kvadratmeter per barn i skola. Vid ändrad användning från skola till förskola kan det därmed vara svårt att få ytan utomhus att räcka till (gården räcker inte till helt enkelt). Vid samlokalisering av skola och förskola så är det vanligt att förskolan vill ha en egen avskild gård, vilket begränsar möjligheterna.

Park och natur kan vara ett komplement till den egna förskole- eller skolgården. I Örnsköldsviks kommun har man bestämt att det ska finnas ett närmiljöområde inom gångavstånd från varje skola. Det kan vara en park eller ett skogsområde som utgör ett komplement till den utemiljön som skolgården kan erbjuda.

Utemiljön utformas efter platsens förutsättningar och lämpligheten prövas i detaljplaner och bygglov. Behovet av mark avsätts i ett tidigt skede och flexibilitet i planeringen behövs oftast.

Utemiljön behöver också vara flexibel och kunna anpassas till variationer inom pedagogisk inriktning och med utvecklingspotential för framtida pedagogik för både förskola och skola.

Planering i praktiken

I flera kommuner har man byggnader som är byggda för att enkelt kunna anpassas till annan verksamhet vid behov. Dock planerar man inte generellt för att kunna göra om annat än skola till förskola och vice versa. Att göra om exempelvis en förskola till bostäder har planerats undantagsvis, men detta bedöms ändå bli relativt kostsamma anpassningar, och man räknar inte med att det sedan ska vara ekonomiskt försvarbart att anpassa tillbaka till förskola. Det innebär att en skolbyggnad som anpassats till bostäder sedan är ”förlorad” som skolbyggnad.

Ibland annat Gävle, Örnköldsvik och Stockholm har kommunerna valt att avyttra mindre, friliggande förskolor. Orsaken är att de vill få till effektivare enheter som också blir mer flexibla när förskolor och grundskolor i större utsträckning samlokaliseras.

Malmö har ett policydokument som anger att alla lokaler ska byggas så flexibelt som är möjligt och rimligt. Alternativa användningssätt dokumenteras vid nybyggnation.

Då det för närvarande är ett vikande elevunderlag till gymnasieskolorna generellt så uppstår frågan hur gymnasieverksamheten ska organiseras och i vilka lokaler. I Uppsala ser man, i likhet med många andra kommuner, att elevunderlaget minskar fram till år 2016 för att därefter öka och nå en ny topp runt år 2024. I Uppsala har man av denna anledning tagit fram ett antal olika förslag till handlingsplaner för att minska antalet elevplatser. I korthet innebär dessa att vissa program flyttar från en skola till en annan för att kunna tomställa en eller flera skolor.

”Malmö har ett policydokument som anger att alla lokaler ska byggas så flexibelt som är möjligt och rimligt. Alternativa användningssätt dokumenteras vid nybyggnation.”

Planen är att de skolor som tomställs i första hand ska nyttjas som evakueringslokaler då Uppsala står inför ett flertal större om- och tillbyggnationer av pedagogiska lokaler de närmaste åren. Eftersom man ser ett framtida behov av lokalerna i området när elevunderlaget återigen ökar kan lokalerna på detta vis nyttjas klokt under en övergångsperiod samtidigt som de finns till hands när de återigen behövs om ett antal år.

Detta är en återkommande svårighet i lokalresursplaneringen. Kommunerna är ofta duktiga på att planera och att göra prognoser över det framtida

behovet. Men man ställs inför svåra beslut som till exempel kan handla om hur en tomställd lokal ska nyttjas i en period av minskat lokalbehov.

Utformning av lokaler

Verksamheterna som i slutändan använder lokalerna har det yttersta ansvaret för utformning, även om det kan finnas lite olika upplägg i olika kommuner. Vissa kommuner har tagit fram generella lokalprogram som används vid nybyggnation. I arbetet med lokalprogrammen samarbetar representanter från verksamheten och fastighetskontoret. Lokalprogrammet kan bland annat innehålla en verksamhetsbeskrivning, som förklarar på vilket sätt man arbetar inom skolan, och en lokalförteckning som i text och tabellform anger vilka olika typer av lokaler som behövs. Det är med andra ord sällan man har färdiga ritningar för hur en skola ”ska” se ut inom en kommun.

I Uppsala har man arbetat fram generella program för bland annat förskolor, grundskolor och gymnasieskolor. Ett generellt program består av:

- › Generell beskrivning.
- › Lokalförteckning som beskriver vilka rumskategorier som behövs (antal, storlek med mera).
- › Funktionsprogram som beskriver behovet för varje rum mer exakt (antal eluttag, behov av luftmängd, belysning med mera).
- › Sambandsanalys där rummets inbördes samband beskrivs (till exempel att grupperum ska ligga i anslutning till klassrum etcetera).
- › Verksamhetsbeskrivning (för att underlätta arkitektens förståelse för hur man arbetar inom skolan).

Det generella programmet används fullt ut vid nybyggnation, medan det vid anpassning av lokaler görs vissa avvikelser beroende på befintlig byggnadsutseende och möjligheter. De generella programmen är förankrade på central nivå vilket gör att processen går snabbare än om man ska ta fram underlag från ”noll” vid varje anpassning. Finner man brister, eller möjligheter till förbättringar, i någon del av programmet så justeras dessa. Det gör att de generella programmen hela tiden förfinas. Ytterligare en fördel med generella program är att det är enklare att få med lösningar som är flexibla när processen inte behöver stressas fram. Det handlar inte bara om att hitta lösningar för stunden, utan även en hållbar lösning för framtida behov.

Tanken med Uppsalas generella program är att utgångspunkterna utvärderas i varje enskilt projekt. I varje nytt uppdrag ges möjligheter till kreativa lösningar genom att lokal-, sambands- och funktionskraven utvärderas och nya skisser på kloka lösningar av utformningen tas fram. I Uppsala har man alltså valt att inte jobba med standardritningar och utformningar. Detta

bland annat med erfarenheter från sjuttioalet i bakhuvudet då ett stort antal förskolor byggdes enligt samma princip, både utformningsmässigt och tekniskt. Detta har under senare år visat sig olyckligt då de innehåller ett flertal mindre bra lösningar som då upprepas på väldigt många ställen vilket får stora konsekvenser.

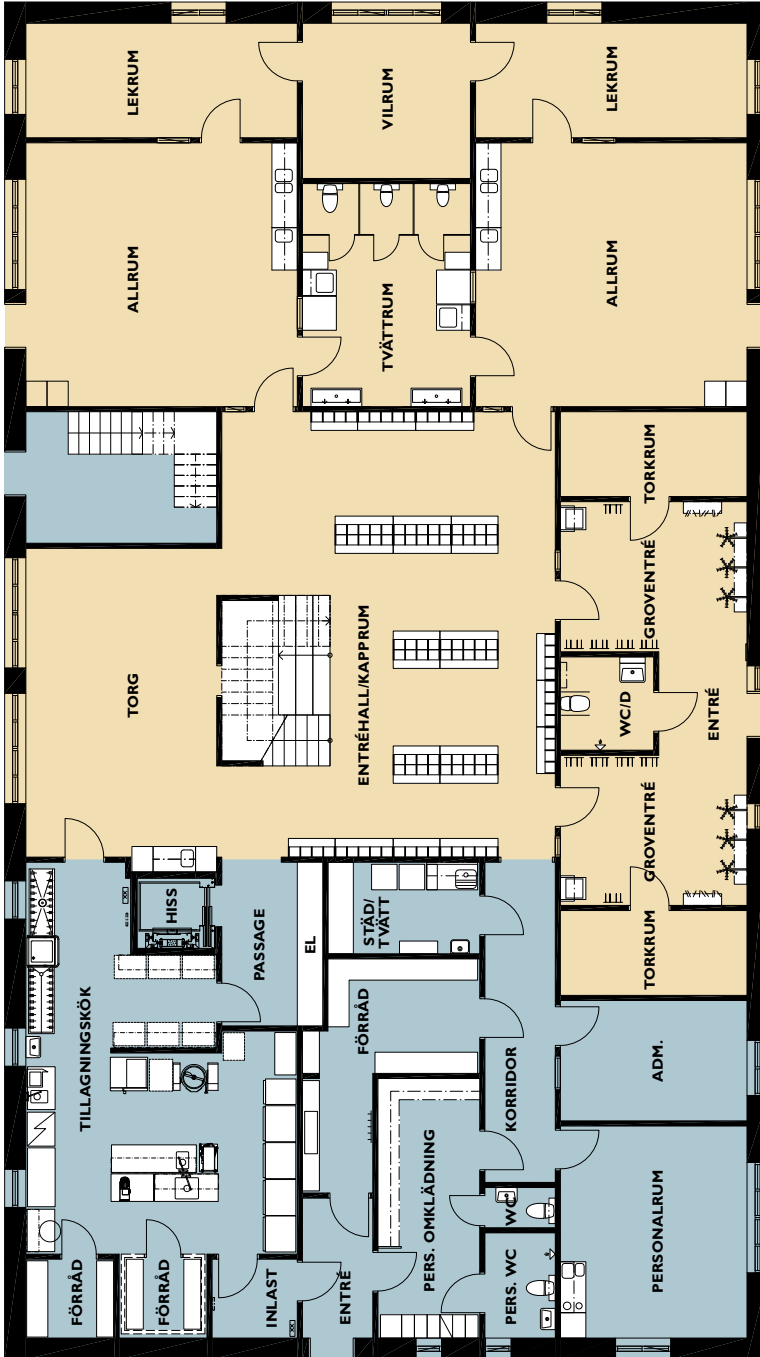
I Stockholm och Uppsala arbetar man med ett funktionsprogram och flexibilitet är en viktig utgångspunkt för programarbetet. Lokalerna ska vara flexibla för att klara olika arbetssätt och olika pedagogisk inriktning. Skolor ska inte byggas så specifika så att de behöva byggas om när det kommer en ny skolläning eller när skolan ändrar sin pedagogik. I funktionsprogrammet fokuserar man på flexibilitet både på både kort och lång sikt. Långsiktigt ska lokalerna fungera för olika pedagogiska verksamheter. Det ska vara möjligt att byggas ut skolan vid ökat behov och avveckla delar av skolan vid minskat behov. Redan när skolan byggs ska det finnas svar på hur exempel matsalen och idrotten ska klara av att ta emot fler elever.

När det gäller skollokalerna är det alltså inte så vanligt med färdiga ritningar, däremot är det inte ovanligt att flera av kommunerna i sin planering har ett färdigt koncept med så kallade typförskolor eller konceptförskolor med färdiga ritningar. Typförskolor effektiviserar byggnadsprocessen då projekteringstiden blir kortare, samtidigt som behovet av arbetsinsatser från verksamheter och kommunens remissinstanser minskar. Nedan följer tre exempel på typförskolor i Stockholm, Malmö och Norrköping.

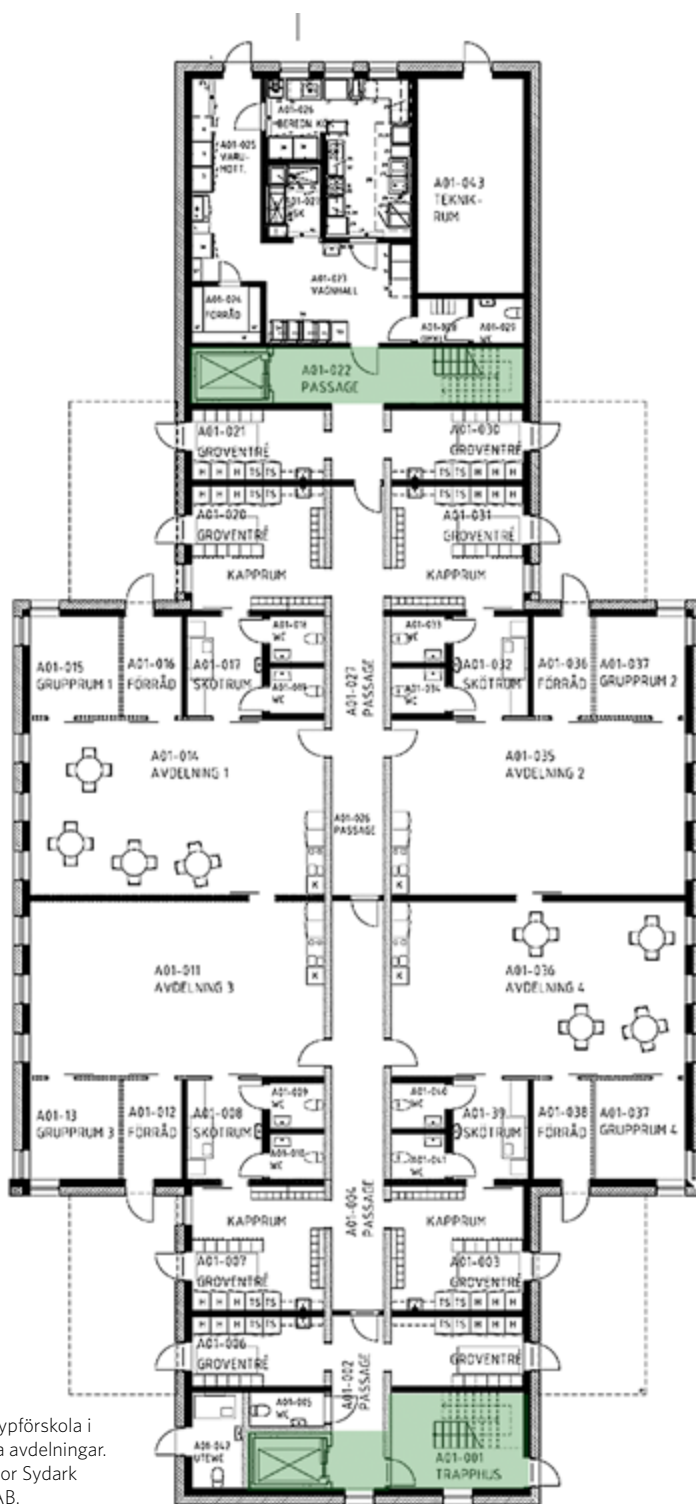
I Stockholm har SISAB (Skolfastigheter i Stockholm AB) tagit fram ett koncept för förskola, Framtidens förskola, i två plan med tre möjliga utföranden, fem, sex eller åtta avdelningar. Istället för att projektera varje objekt unikt för sig så är tanken att dessa färdiga program ska användas där vissa verksamhetsanpassningar kan göras. Lokalerna är utformade så att de kan anpassas om behovet av förskolor i området ändras. Genom att ta ned väggar skapas klassrum och byggnaden kan användas som en skolbyggnad för förslagsvis lågstadiet med integrerat fritidshem. Företrädesvis kommer denna flexibilitet kunna användas på förskolor som ligger i nära anslutning till en grundskola. Konceptet medför också att upphandling kan ske enklare av flera förskolor samtidigt, där förhoppningen är att kunna hålla nere byggkostnaderna.

I Malmö finns det två olika typförskolor, Torsten och Maria. Gemensamt är att de enkelt kan byggas till vid utökat behov. Tack vare olika utformning i ett eller två plan samt rak eller vinklad byggnad så kan man på bästa sätt ta tillvara tomtens förutsättningar.

Torsten kan uppföras i antingen ett plan (fyra avdelningar) alternativt i två plan (åtta avdelningar), med möjlighet att docka till uteavdelningar. Utrymmena för kärnverksamheten, avdelningsrummen, ligger centralt placerade.

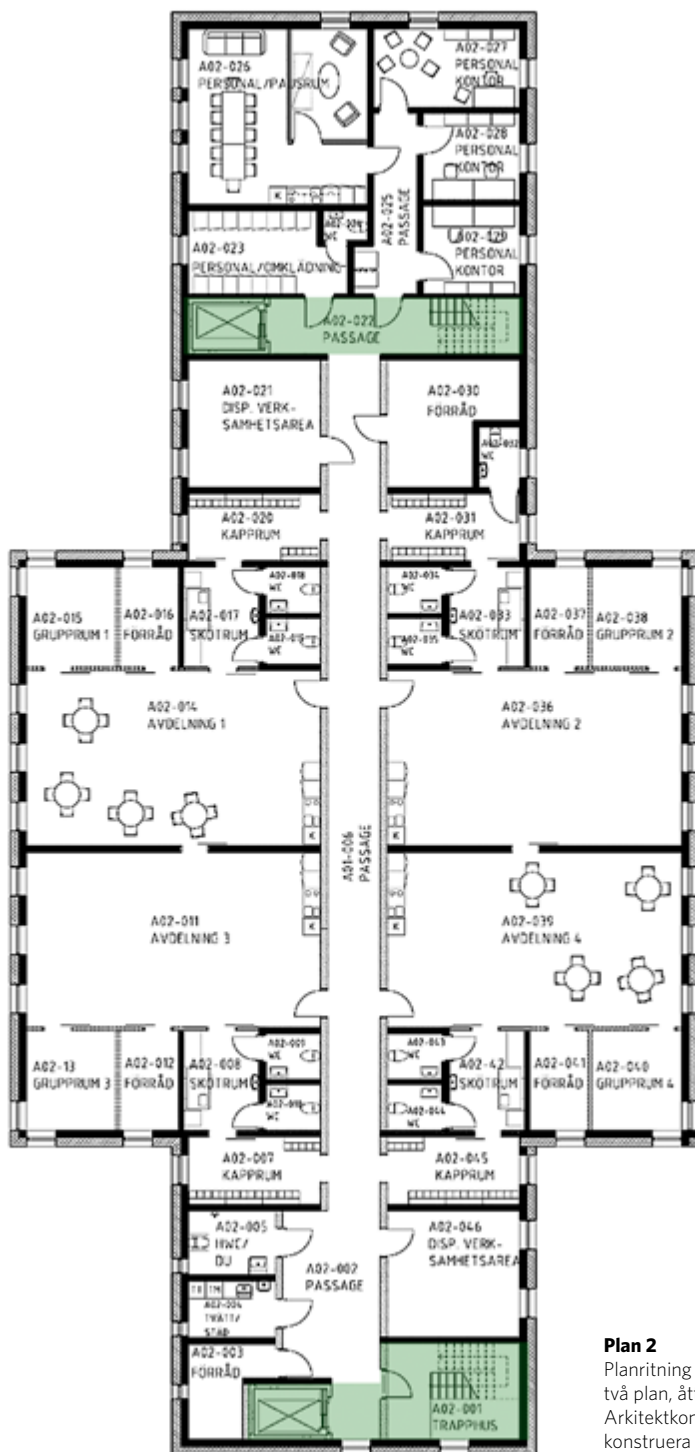

Förskola koncept sex avdelningar. Arkitekt Owe Lindh, SISAB.

Plan 1

Planritning typförskola i två plan, åtta avdelningar. Arkitektkontor Sydard konstruera AB.

Plan 2
 Planritning typförskola i två plan, åtta avdelningar.
 Arkitektkontor Sydmark konstruera AB.

OBS! VID VINKELLÖSNING ÄNDRAS
PLANLÖSNING FÖR MITTDEL

Planritning över typförskola i ett plan, tre avdelningar. Byggnaden kan dels förlängas med en avdelning alternativt utökas med två avdelningar i vinkel. Arkitektkontor Sydark konstruera AB.

Typförskola modell Maria bygger på en mittmodul med gemensamma funktioner och avdelningar i flyglarna. Denna modell kan uppföras i ett plan (tre, fyra eller sex avdelningar) eller i två plan (sex eller åtta avdelningar).

I Norrköping har man tagit fram en typförskola som hittills har byggts på tre platser och fler planeras. Det är en T-formad byggnad med två avdelningar i varje länga, tillagningskök och gemensamma ytor som ateljé, matsal och bibliotek i mitten. Om sex avdelningar är för mycket, eller om tomten inte har utrymme för en så stor byggnad, kan förskolan byggas med fyra avdelningar istället. Vinklarna gör det möjligt att dela in gården i mindre delar vid behov. Med enkla medel görs typförskolan om till skola för de lägre åldrarna. Även om pedagogiken förändras över tid är målet att förskolan ska fungera väl oavsett hur pedagogiken ser ut. Sammantaget så är detta en flexibel byggnad tack vare att de gemensamma funktionerna finns i husets kärna och att det är planerat för annan verksamhet med små anpassningar samt att det finns möjlighet att ”koppla på” fler avdelningar.

Förskolan Solstenen i Norrköping. Arkitekt Lena Josefsson, Arkitektgruppen GKAK.

Typförskola Norrköping där det visas hur byggnaden kan användas till förskola respektive grundskola. Arkitekt Lena Josefsson, Arkitektgruppen GKAK.

Sammanfattning

- › Genom en kontinuerlig lokalresursplanering finns det goda förutsättningar att förutse kommande förändringar i en kommuns lokalbehov. I den första fasen av lokalresursplaneringen görs en inventering av byggnadernas möjliga framtida användning och därmed får man också en bra bild av hur flexibla, eller oflexibla, byggnaderna är inom kommunen.
- › Det är inte bara byggnaden som ska kunna förändras vid ändrat behov. Även utemiljöer kan vara mer eller mindre flexibla.
- › Ytterst är det verksamheterna som bedrivs i lokalerna som är avgörande för hur dessa utformas.
- › Genom att undersöka vilket minimi- och toppbehov som finns över tiden i olika områden kan man minimera risken att ”förbygga” sig.
- › Vissa kommuner har tagit fram generella lokalprogram som används vid nybyggnation av skolor.
- › Typförskolor, det vill säga färdiga ritningar med vissa variationer i antalet avdelningar, finns i ett flertal kommuner. Vissa typförskolor är planerade så att de i en framtid ska kunna anpassas till skollokaler utan alltför stora ingrepp.

Kostnader för flexibilitet

Kommuner har ett behov av föränderliga lokaler. En svårighet är att veta vilka lokaler som bör vara flexibla i någon form och en annan svårighet är att bedöma om en merkostnad för att bygga flexibelt är rimlig. Genom att kartlägga byggnadernas flexibilitet eller potential i lokalresursplaneringens första fas blir det lättare att avgöra vilka byggnader som är lämpliga och ekonomiskt försvarbara att anpassa till annan verksamhet.

Generellt kan sägas att de flesta fastighetsorganisationer inom kommuner har som uppdrag att ”tillhandahålla ändamålsenliga lokaler” och det ska göras med ”kostnadseffektiva lösningar”. Det som är kostnadseffektivt på kort sikt behöver inte nödvändigtvis vara det på lång sikt och vice versa. Att planera för och bygga in en framtida flexibilitet kan vara en kostnadseffektiv lösning om man i en långsiktig planering kan se ett troligt förändrat behov. Å andra sidan är det inte kostnadseffektivt att planera och bygga för en anpassning som inte blir av om denna lösning medför merkostnader.

Den stora utmaningen torde dock inte vara nybyggnation. Då är det en större utmaning att använda och anpassa de redan byggda skolorna på ett flexibelt sätt. Vissa skolor kan i praktiken vara ”omöjliga” att anpassa till en annan verksamhet till en rimlig kostnad. Medan andra skolor har större möjligheter. Detta skulle med fördel kunna vara en del i lokalresursplaneringens första fas, att kartlägga byggnadernas flexibilitet, potential, möjligheter eller vad man vill kalla det.

Vid anpassning av en befintlig skola till annan verksamhet så har man i Stockholm varit tydliga med att man i möjligaste mån ska behålla planlösningen, det vill säga inte förstöra klassrummen. Detta för att man i en framtid ska kunna ta tillbaka byggnaden till skolverksamhet utan att det krävs total ombyggnation igen. Detta är ett sätt att planera för framtida ändrad användning av befintliga byggnader.

Begreppen generalitet, flexibilitet och elasticitet

I kapitel 2 tog vi upp begreppen generalitet, flexibilitet och elasticitet. När det gäller kostnader så kan man konstatera att generella lokaler blir dyrare än skraddarsydd, mindre anpassningsbara, lokaler. Det beror helt enkelt på att den mest krävande verksamheten blir dimensionerande för alla lokaler och man bygger därmed in en viss överkapacitet (i form av överytor, installationer och teknik) som all verksamhet inte har nytta av. I generella lokaler kommer det dessutom finnas verksamhet som blir hänvisad till lokaler som egentligen inte är optimalt utformade. Elastiska byggnader eller lokaler innebär att det finns en buffert i form av outnyttjade lokaler som kan nyttjas vid ett eventuellt ökat behov. Det kan till exempel handla om lokaler som ligger i malpåse under en tid. Även detta är en dyr lösning om lokalerna inte kommer till användning under "väntetiden". Å andra sidan måste kostnaden för tomställda lokaler ställas i relation till de anpassningskostnader som uppstår för att skapa en god miljö för den verksamhet som fyller upp lokalerna. Flexibla byggnader eller lokaler kräver anpassningar vid verksamhetsförändringar och omflyttningar, vilket medför en kostnad. Denna kostnad borde dock rimligen vara mindre än en anpassningskostnad för en byggnad eller lokal som inte är planerad för annat än dess ursprungliga användning.

Kommunerna har generellt ett behov av föränderliga lokaler när verksamheter krymper, växer, ändrar pedagogik eller vad det kan handla om. Svårigheten är att veta vilka lokaler som kan vara skraddarsydd (där man inte ser något förändrat lokalbehov under överskådlig framtid) och vilka lokaler som bör vara flexibla i någon form (där man ser ett förändrat lokalbehov de kommande åren). De kommuner som arbetar aktivt med lokalresursplanering har dock ett försprång. Enligt den senaste skollagen är målet att elever ska vistas i "goda miljöer". I tidigare skollag har man använt begreppet "ändamålsenliga lokaler" vilket är en annan innebörd. Oavsett lydelse så innebär det att lokalanpassningar är oundvikliga vid en verksamhetsförändring.

En vanlig tidshorisont vid lokalförsörjningsplanering är tio år, och redan det är svårt att prognostisera. De barn som börjar förskolan om tio år är inte ens födda när prognosen om behovet görs! Trots detta är ambitionen inom vissa kommuner att kunna blicka ännu längre. Orsaken till denna ambition är att det finns ett slags "intressekonflikt" mellan den relativt korta prognosen/planeeringen i förhållande till byggnadernas betydligt längre livslängd på 50–100 år.

De två varianterna av flexibilitet som nämns ovan (generalitet och elasticitet) kan vara motiverat i vissa fall. Det bör dock beaktas att det kan finnas intressekonflikter mellan å ena sidan flexibla lokaler och å andra sidan andra krav som ska uppfyllas, till exempel energi och miljö. Det kan ur denna aspekt vara en fördel att planera lokaler så att de är flexibla, i den mening att

de relativt enkelt kan anpassas till ändrad verksamhet, eftersom man då kan undvika onödig och fördyrande överkapacitet i form av överdimensionerade eller outnyttjade lokaler.

Merkostnader

Att bygga flexibelt medför som regel en merkostnad jämfört med att bygga lokaler som inte är planerade för en framtida anpassning. Vid samtal med kommunerna framgår det att det alltid sker en diskussion när det gäller kostnaderna för till exempel ett skolbygge. Men i och med att förskola och skola är obligatorisk verksamhet för kommunerna så finns det ofta en förståelse för att lokalerna måste kunna anpassas i framtiden. Ibland kan dock stadsdelsnämnder eller verksamhetskontor se mer till sin egen verksamhet istället för att se till kommunens gemensamma mål, som ett hållbart samhälle till exempel. I Gävle har man valt ett ekonomiskt system som gör att verksamheten som internhyr en ny lokal blir fullt ut kompenserade för investeringen. Det gör att ökade kostnader för flexibelt byggande inte påverkar verksamhetens ekonomi. I Stockholm har man vid nybyggnation av grundskolor planerat så att vissa delar kan användas till förskola, det har den fördelen att hela byggnaden nyttjas från dag ett även om skolan inte har behov av allt utrymme själva. I och med att det är relativt små kostnader för att öka flexibiliteten så uppstår inte någon diskussion kring detta.

Sammanfattning

- › Att bygga flexibelt kan medföra en extra kostnad.
- › Kommunerna har generellt ett behov av föränderliga lokaler. Svårigheten är att veta vilka lokaler som bör vara flexibla i någon form.
- › Genom att kartlägga byggnadernas flexibilitet eller potential i lokalresursplaneringens första fas är det lättare att avgöra vilka byggnader som är lämpliga och ekonomiskt försvarbara att anpassa till annan verksamhet.

Goda exempel

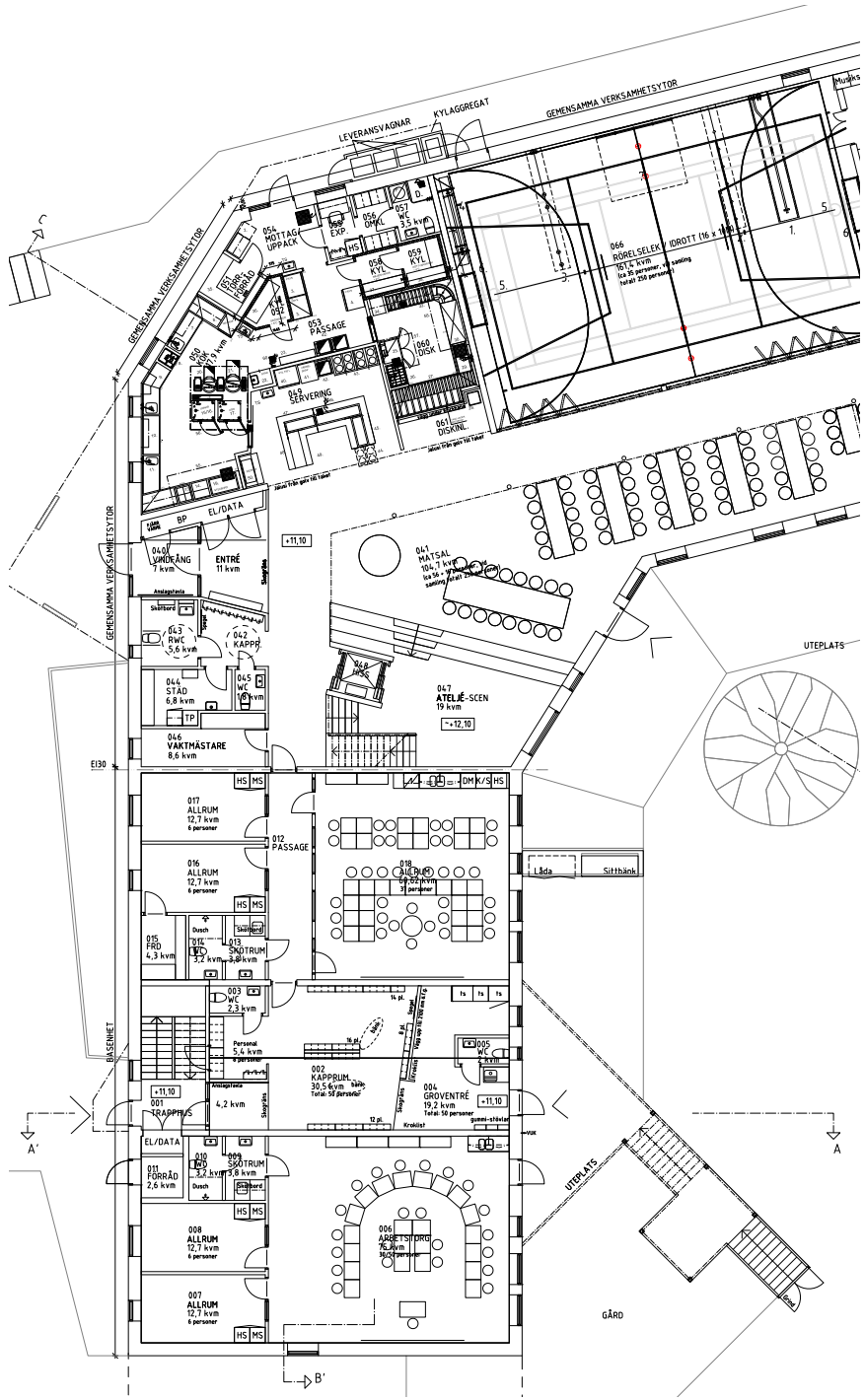
Det finns många bra exempel på flexibla skollokaler runt om i vårt land. I vissa fall handlar det om helt nybyggda skolor och förskolor som är planerade för att kunna användas till skola och förskola i olika omfattning med minimala anpassningar. I andra fall handlar det om skolbyggnader som är planerade för att kunna ställas om till boende i en framtid. I ytterligare något exempel kan handla om relativt små, genomtänkta detaljer som möjliggör annan användning med små anpassningar.

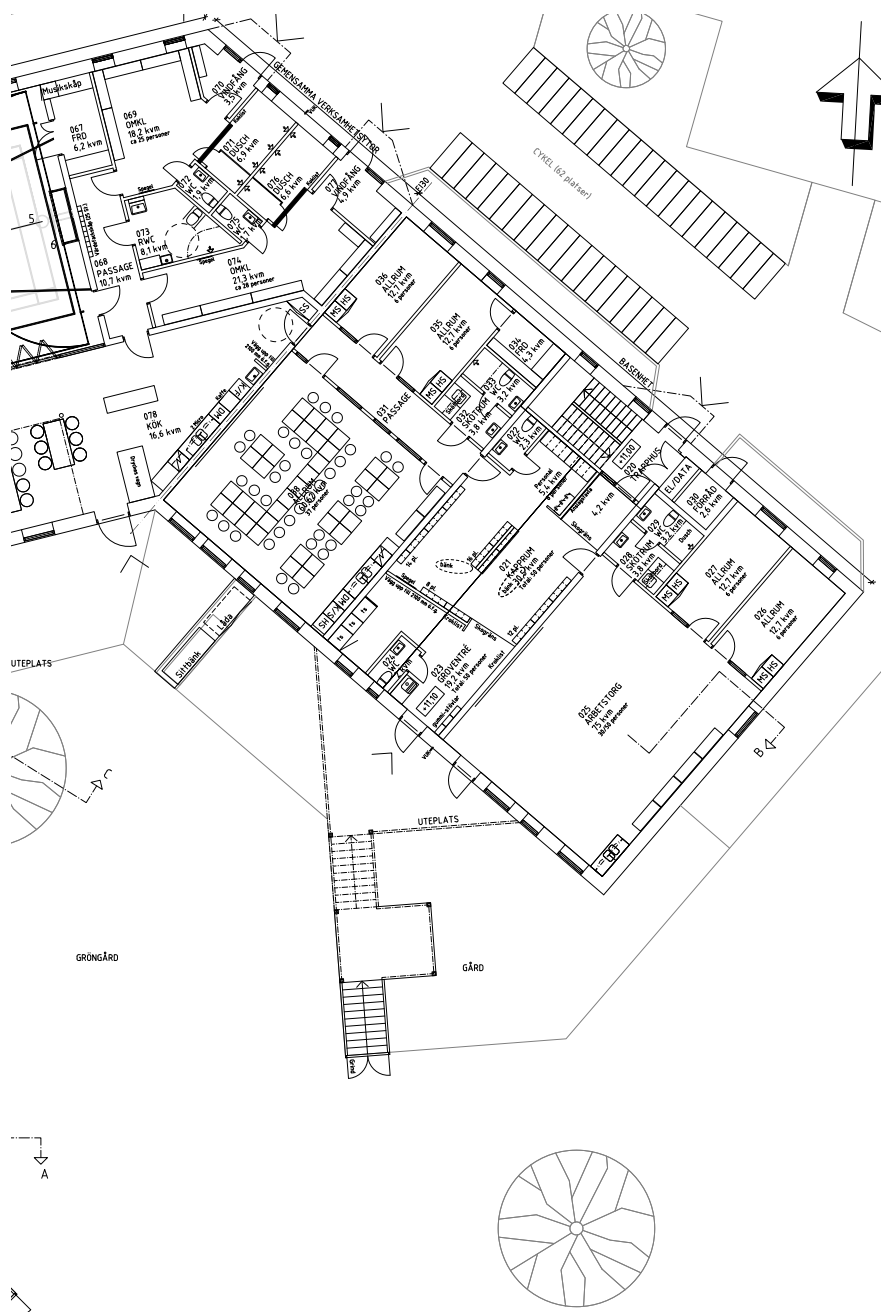
Linköping – multifunktionell skola

I Linköping byggs en ny skola, Bärstadsskolan, i Ekängen som beräknas vara klar i juni 2013. Skolan är resultatet av en tävling angående en ny skolprototyp som Linköpings kommun utlyste 2010. Bärstadsskolan är den första skolan som byggs enligt det nya skolprogrammet och ytan blir ungefär 2 400 kvadratmeter med flexibelt antal klassrum.

Illustration: Bärstadsskolan. Arkitekt Eva-Carin Jagfeldt, Sonark Arkitektkontor.

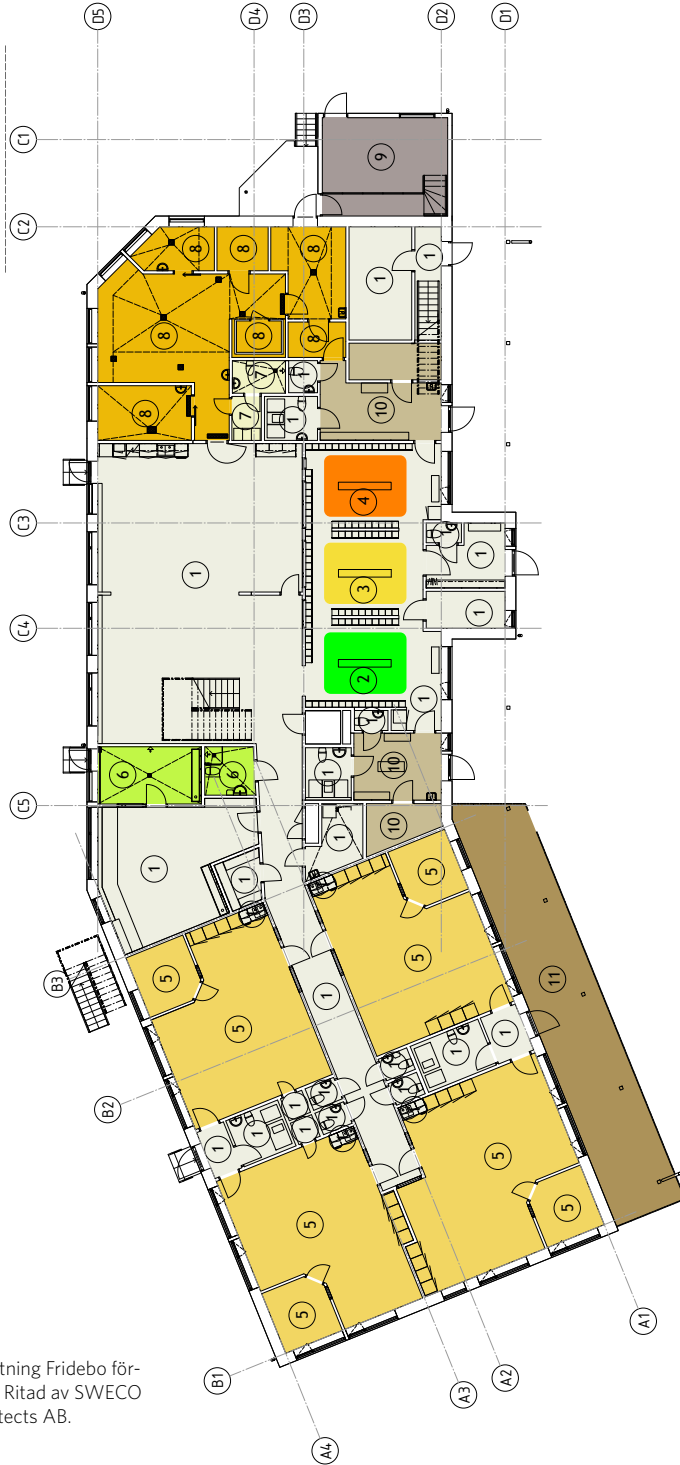
Planritning Bärstadsskolan. Arkitekt Eva-Carin Jägefäldt, Sonark Arkitektkontor.

Byggnaden består dels av en multifunktionell del, ”hjärtat”, som bland annat inrymmer matsal och gymnastiksal med omklädning. Tanken är att denna del ska kunna användas till fritidsverksamhet och hyras ut kvällstid. Förutom ”hjärtat” så finns ett antal basenheter som kan användas till förskoleverksamhet och/eller grundskola F-6. Alla basenheter är flexibla och kan, med mycket små anpassningar, enkelt ställas om från förskola till skola eller vice versa. Till att börja med kommer byggnaden att användas som förskola i bottenvåningen och skola en trappa upp, men det kan komma att ändras i framtiden. Det kommer att finnas åtta basutrymmen och ursprungstanken är fyra förskoleavdelningar med maximalt 100 barn samt fyra klassrum med cirka 100 elever, där också fritidshemsverksamhet kommer att inrymmas. Byggnaden har ritats av arkitektkontoret Sonark Arkitektkontor i Linköping och kommer att ägas av det kommunala fastighetsbolaget Lejonfastigheter.

Gävle – lokaler för förskola och grundskola

I Gävle är Fridebo förskola under byggnation och beräknas vara inflyttningsklar sommaren 2013, då med plats för 100 barn i sex olika avdelningar. Förskolan, som är i två plan, byggs flexibelt för att enkelt kunna ställas om till skollokal. Någon speciell planlösning för skolalternativet är inte framtagen utan rumsstorlekarna är anpassade så att till exempel förskolans hemvister ska kunna fungera som skolsalar. Redan från start så planeras två av avdelningarna att användas som skollokaler. Fridebo uppförs i direkt anslutning till Hagaströmsskolan som är en F-6 skola för drygt 300 elever. Tillsammans utgör de två skolbyggnaderna en flexibel enhet.

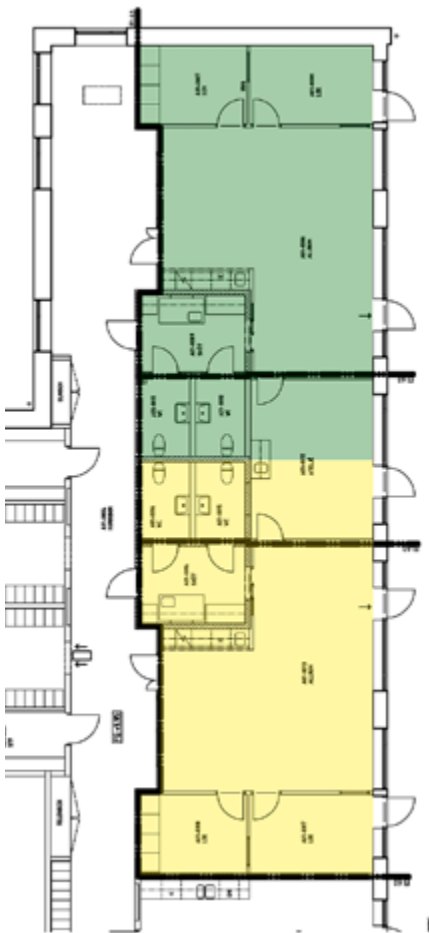
”Förskolan, som är i två plan, byggs flexibelt för att enkelt kunna ställas om till skollokal.”

Planritning Fridebo förskola. Ritad av SWECO Architects AB.

Malmö – bostad eller skola

I Malmö har man tagit fram ett hus som består av flera självförsörjande enheter som kan kopplas ihop efter behov. Det flexibla huset är framtaget av Stadsfastigheter med arkitekt Torsten Persson, White arkitekter, som upphovsman. Byggnaden är en flexibel lågenergibygnad. Att den är flexibel innebär att den är anpassad till att i framtiden, genom mindre åtgärder, kan förändras från exempelvis en förskola till en 1 parallellig F-3 skola eller tio stycken lägenheter av typ äldreboende, LSS eller studentboende. Husets grundstorlek och dess form baserar sig på de tio lägenheternas planlösning. Idag används byggnaden av Sadelmakarebyns förskola med fyra avdelningar.

Alternativ förskola. Arkitekt Torsten Persson, White arkitekter.

Alternativ skola. Arkitekt Torsten Persson, White arkitekter.

Alternativ
boende. Arkitekt
Torsten Persson,
White arkitekt.

Stockholm – genomtänkt planlösning

Sjöstadsskolan är en grundskola (F–9) och förskola i Hammarby sjöstad. Skolan stod färdig hösten 2006. I skolan inryms även grundsärskola och fritidsverksamhet. Idag går totalt 765 barn i Sjöstadsskolan. Byggnaden är anpassad för att fungera för såväl förskola som skola. Grundskolans enheter är lika oavsett om man går i förskoleklass eller årskurs 9. Bland annat har man i projekteringen beaktat planlösning, wc och ventilation så att det ska passa båda verksamheterna. Skolan är dock planerad med en mindre del avsedd för förskola och en större del avsedd för grundskola, se planritning s. 53. När skolan togs i drift var dock behovet av förskolelokaler större än det planerade samtidigt som skolan inte hade behov av alla sina lokaler. Tack vare en genomtänkt planlösning så kunde förskolans verksamhet bedrivas i den del som ursprungligen planerats till skolan. Endast mindre anpassningar behövde göras, exempelvis byggdes skolans grupprum om till skötrum för förskolans verksamhet och några grindar sattes upp för att öka säkerheten för de små barnen. När de senare blev behov av skola återställdes grupprummen och grindarna monterades ned.

”Tack vare en genomtänkt planlösning så kunde förskolans verksamhet bedrivas i den del som ursprungligen planerats till skolan. Endast mindre anpassningar behövde göras.”

Planritning Sjästadsskolan.
Arkitekt Ewa Söderlundh, Sweco.

Lugnets skola är en helt ny skola i Hammarby sjöstad som beräknas vara klar 2013/2014. Skolan byggs för cirka 600 barn i grundskola (F–6) samt förskola. Erfarenheter från Sjöstadsskolan har tagits i beaktande och även Lugnets skola har flytande gränser mellan förskolans och skolans ytor. Här har förberetts skötrum i några grupprum så att man flexibelt kan använda lokalerna antingen som förskola eller som skola. När förskolan använder de stora klassrummen så möblerar man ”rum i rummet” vilket upplevs som en bra pedagogisk lösning. Fokus är på grundskolan, F–6, men då det är en relativt stor skola så finns det även med i planeringen att man ska kunna inrymma högstadieelever, då får man anpassa någon hemvist till specialsäl. En detalj som är värd att nämna är att trä- och metallslöjdsalarna (som finns på ett annat våningsplan) har utrustats med låsbara maskinrum. Det gör att slöjdsalarnas övriga yta kan användas av ej utbildad personal.

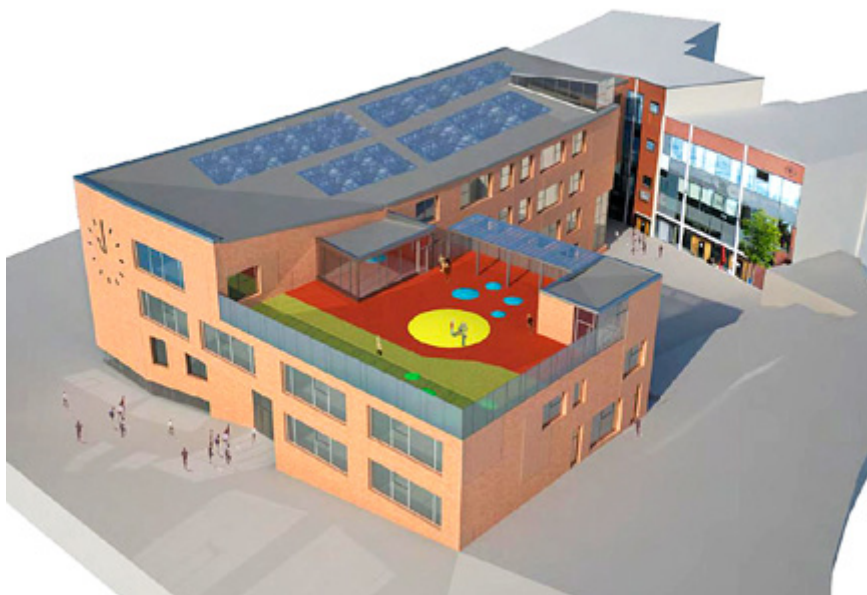
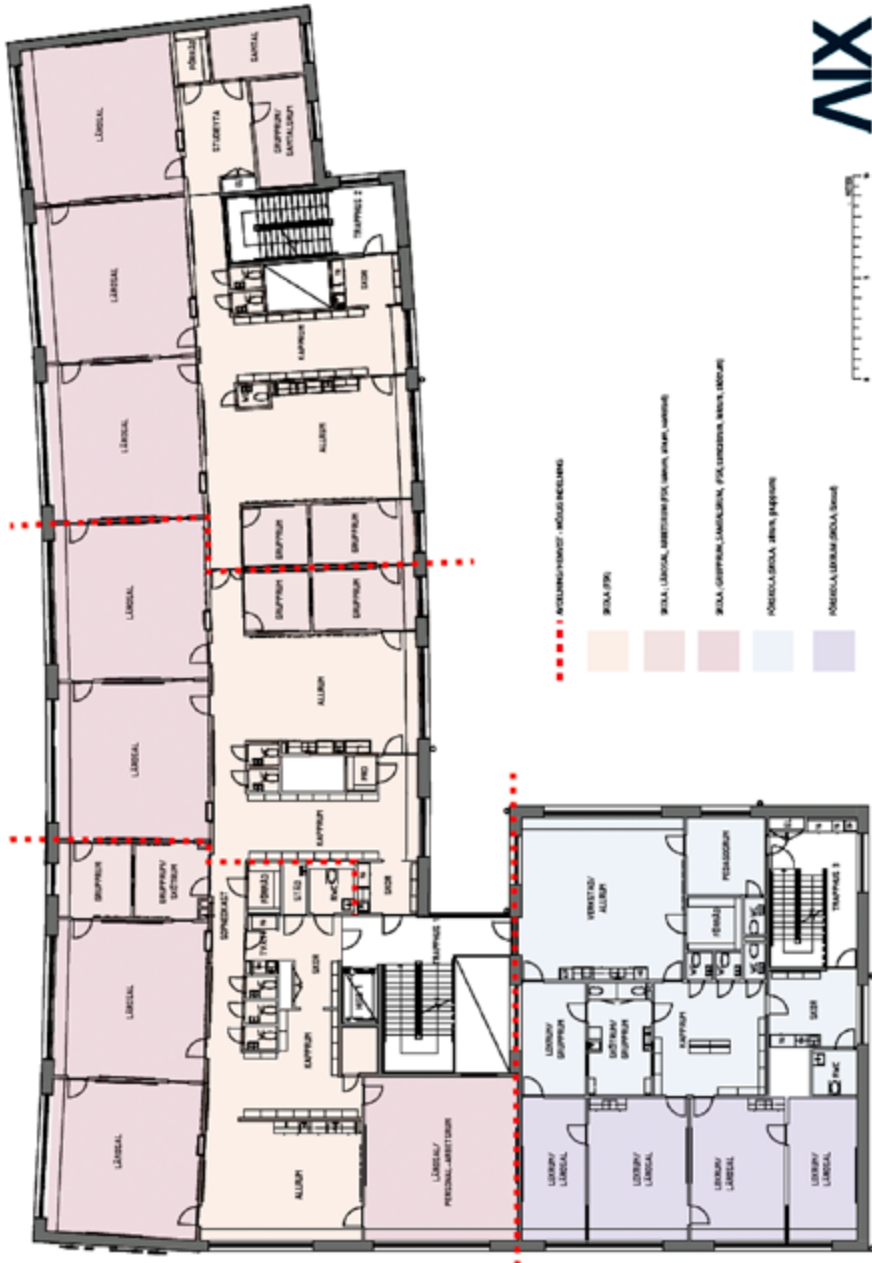
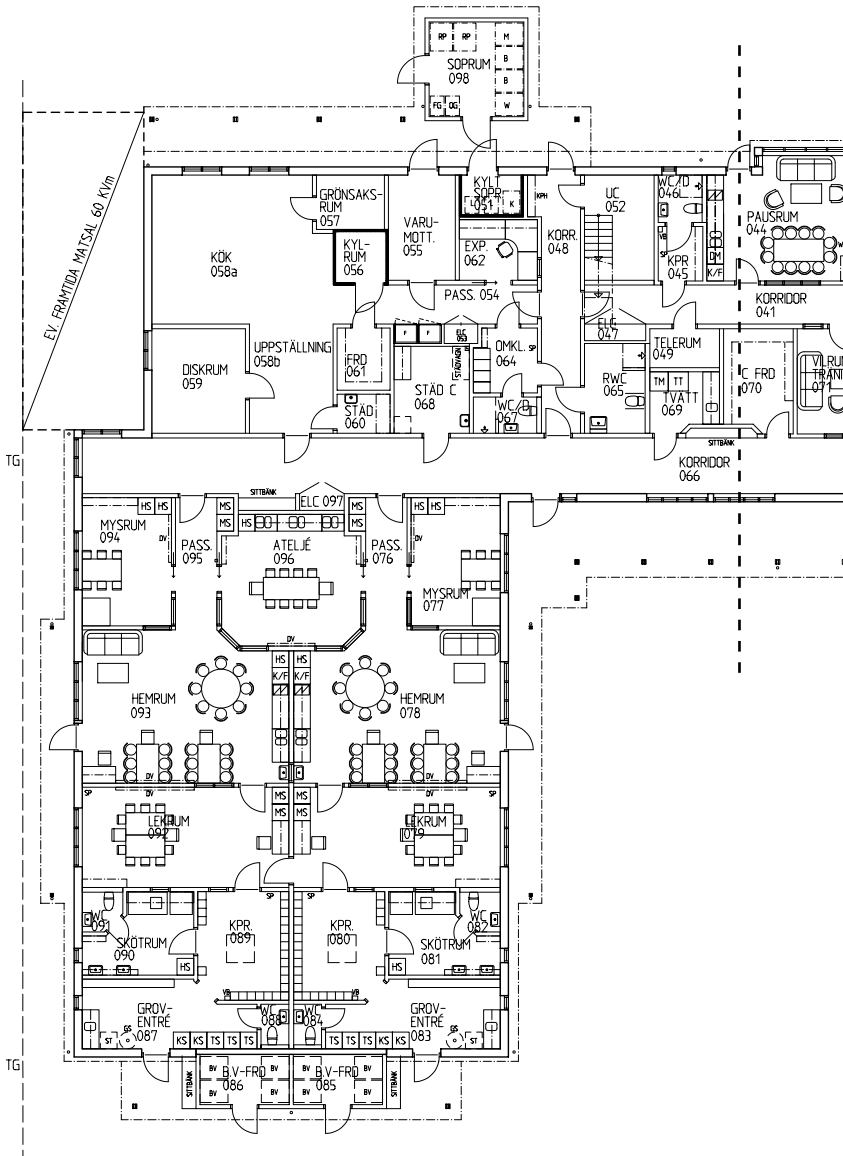

Illustration Lugnets skola. Arkitekt Elisabeth Fredriksson, AIX.

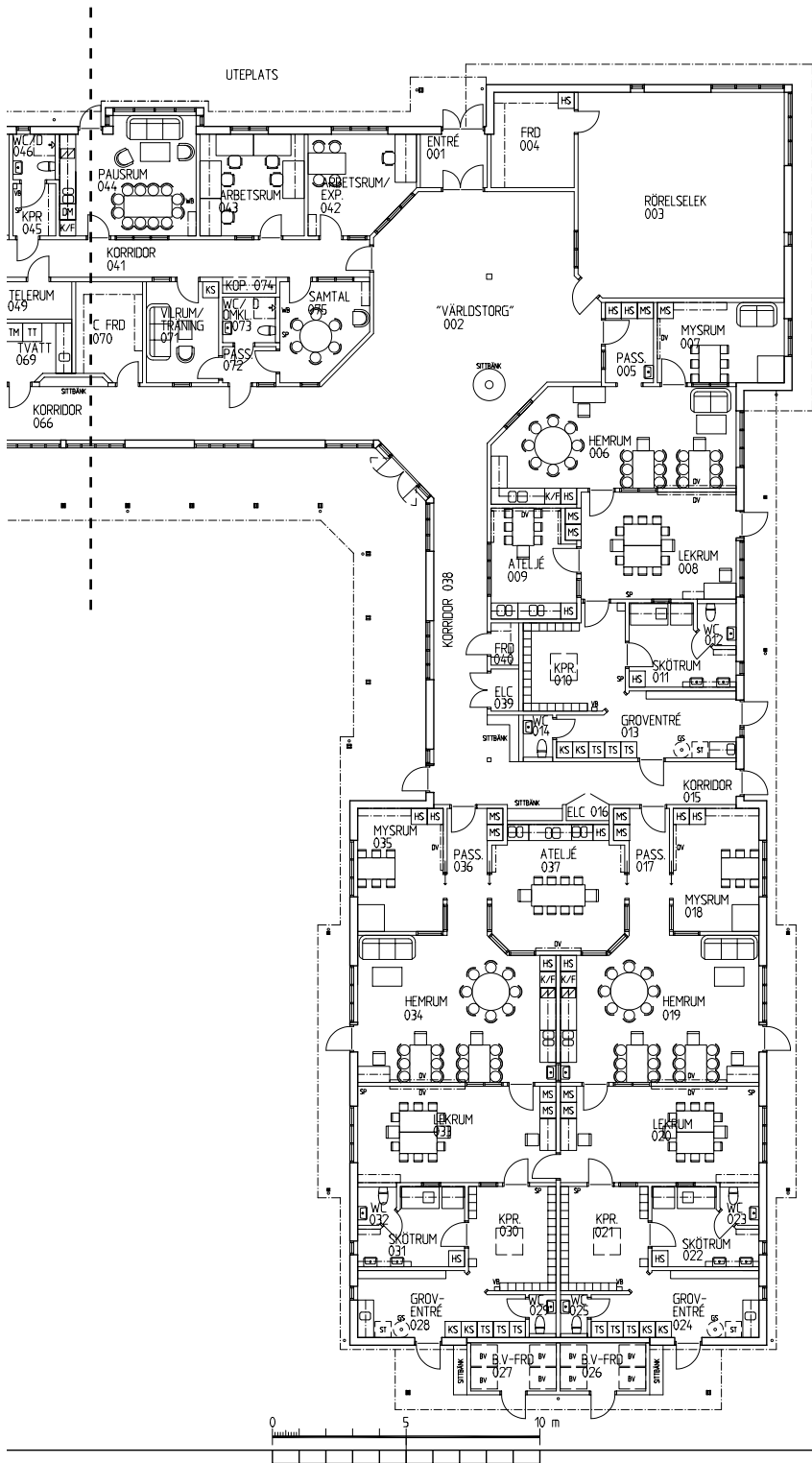
Planritning Lugnets skola. Arkitekt Elisabeth Fredriksson, AIX.

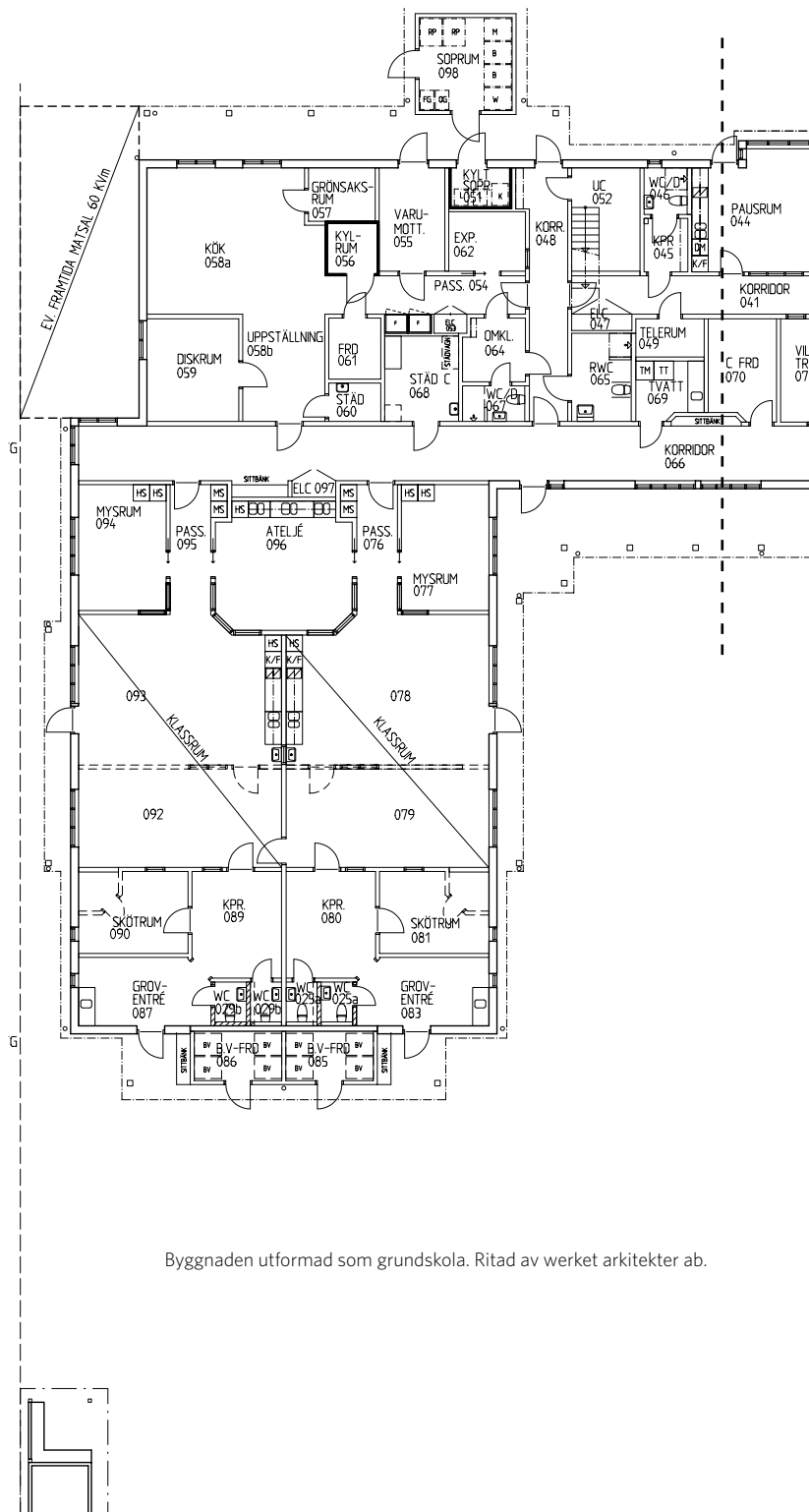

Byggnaden utformad som förskola. Ritad av werket arkitekter ab.

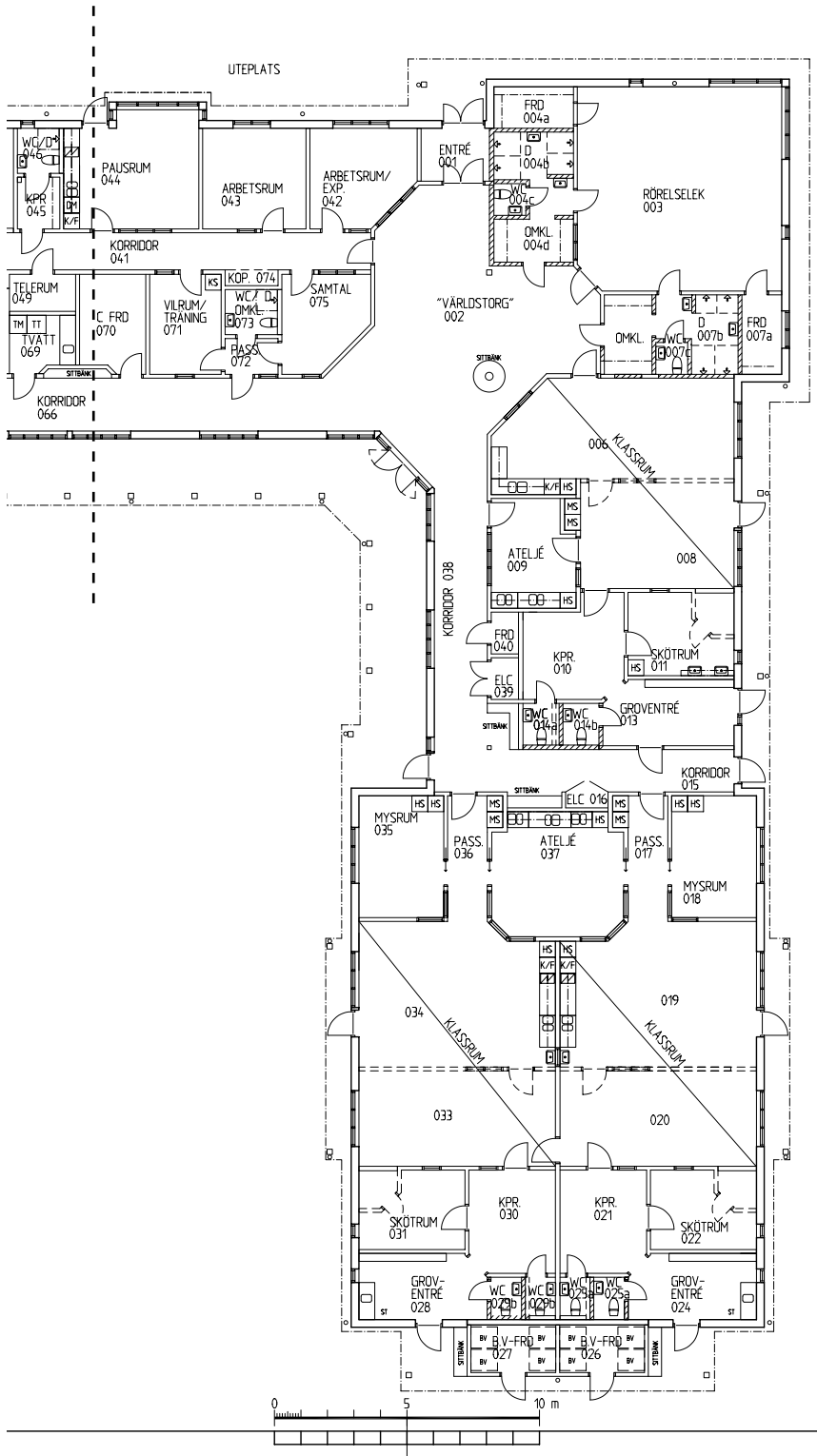
Uppsala – förskola idag, grundskola imorgon

I Uppsala är Slavsta förskola byggd så att den relativt enkelt kan anpassas till grundskola. Förskolan är uppförd i ett plan med fem avdelningar. På detta uppslag presenteras byggnaden som förskola. På nästa uppslag finns den alternativa utformningen som grundskola.

Byggnaden utformad som grundskola. Ritad av werket arkitekter ab.

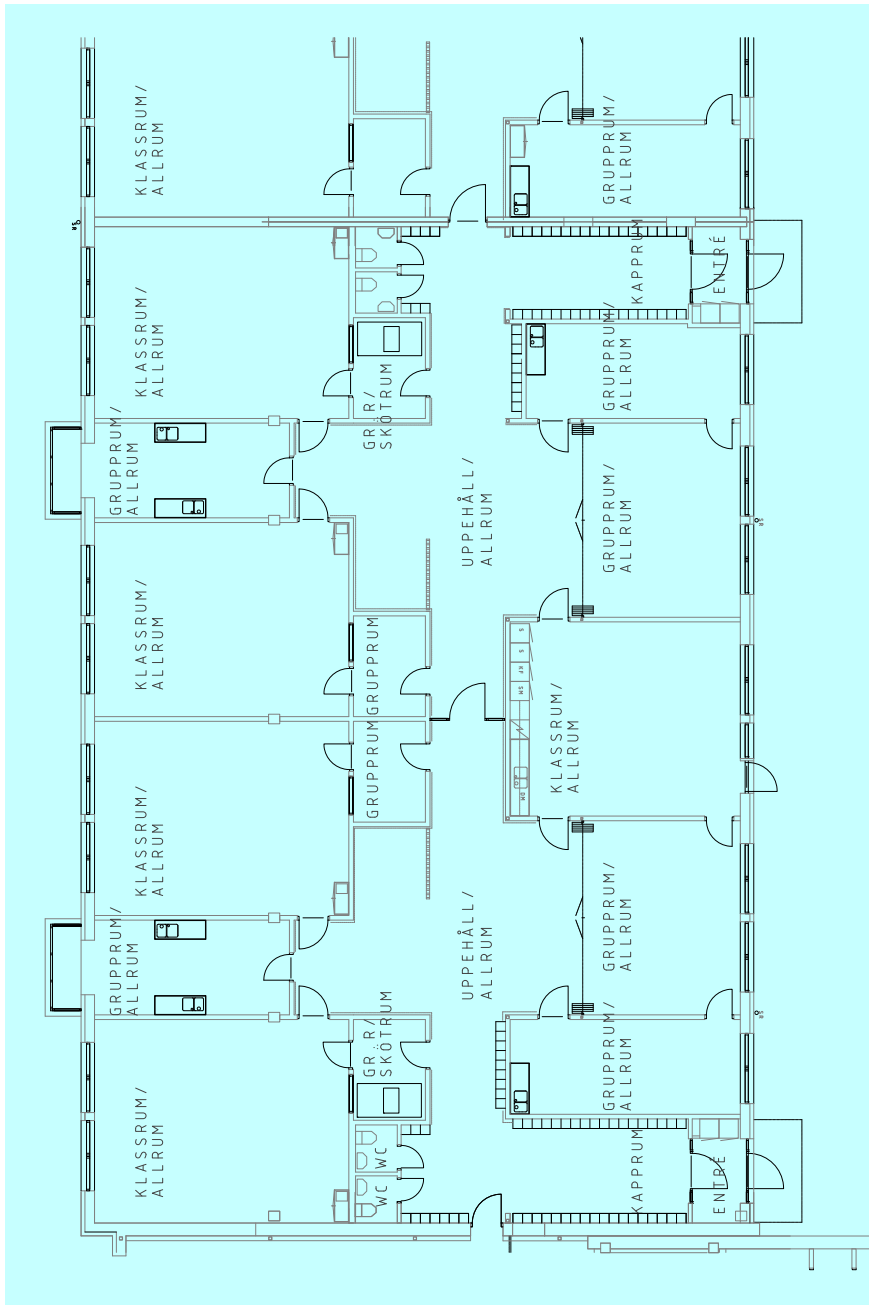

Örnsköldsvik – olika rumstyper för flexibilitet

Ängetskolan är en byggnad för förskola och grundskola (F–9). Det flexibla tänkandet genomsyrar planlösningen. Bland annat finns ett kapprum med kommunikation till centralt korridorsystem för att möjliggöra åtkomst av lokaler utan störning. Det finns olika rumstyper vilket underlättar effektivt nyttjande av ytan vid varierade gruppstorlekar. Vissa utrymmen är planerade och förberedda för olika användning. Till exempel är rummen i anslutning till wc planerade att fungera som skötrum för förskola och grupprum för skola.

Sammanfattning

- › Tack vare god planering kan en och samma lokal användas för olika ändamål.
- › Anpassningar av lokaler kan minimeras om lokalerna är byggda med tanke på framtida behov.
- › Genom att dra lärdom av tidigare om- eller nybyggnationer kan flexibiliteten i lokalerna bli större för varje nytt projekt.

Planritning Ängetskolan. Arkitekt Ehnbergs & Isacson i Umeå.

Trender inom andra verksamhetsområden

Genom att utforma lokaler så att de kan användas för olika verksamhet utan anpassning har man skapat en ökad flexibilitet. Ett effektivare lokalanvändande eftersträvas av de allra flesta hyresgäster eller lokalanvändare, oavsett bransch. I vissa fall är till och med en byggnads flexibilitet viktigare än dess läge.

Kontor

För att uppnå flexibilitet inom kontorslokaler finns det ett antal beprövade metoder. De traditionella metoderna handlar huvudsakligen om flyttbara väggar vid cellkontorslösningar, öppna kontorslösningar samt flexkontor. På ett flexkontor har man inte en egen arbetsplats och ofta är det utformat som ett vanligt öppet kontor och ibland består det av cellkontor. Flexkontor är väldigt yteffektiva då det finns möjlighet att ha färre arbetsplatser än antalet anställda (i och med att samtliga anställda aldrig är inne samtidigt i en större organisation).

På senare tid har aktivitetsbaserade kontor blivit allt vanligare i Sverige, en företeelse som har varit vanligare i andra länder såsom Nederländerna, Storbritannien och Australien. Förenklat kan man säga att det aktivitetsbaserade kontoret är en utveckling av flexkontoret, där man inte har en egen arbetsplats i något av dem. Ett flexkontor består av traditionella arbetsplatser (skrivbord) medan ett aktivitetsbaserat kontor har många olika typer av arbetsplatser och ytor för att på bästa sätt stötta den aktuella verksamheten. Arbete i projektform förenklas i denna typ av miljö.

En annan variant av flexibla kontorslösningar är kontorshotell. Det vanligaste upplägget är att hyresgästen hyr ett eller flera kontorsrum som de disponerar helt själva. I hyran ingår tillgång till konferensrum, pausutrymmen, wc, väntrum och liknande som man delar med de övriga hyresgästerna. Det är också vanligt att uppsägningstiden är betydligt kortare än de nio månader

som normalt tillämpas vid kontorshyra, en till tre månaders uppsägningstid är vanligt vid hyra av kontorshotell. Det öppnar upp för hyresgästen att med kort varsel lämna enstaka, eller samtliga, rum vid ändrat lokalbehov.

För kontorslokaler har alltid läget varit den avgörande faktorn. Inom fastighetsbranschen brukar man säga att de tre viktigaste faktorerna för en lokals attraktivitet är läget, läget och läget. En viss antydning till ändrad efterfrågan kan man dock se. Stora hyresgäster har till viss del övergett denna princip med läge, läge, läge till förmån för byggnadens flexibilitet och teknik. Som exempel kan nämnas att flera storbanker flyttar sina huvudkontor från centrala lägen i Stockholm till moderna och flexibla kontor i ytterlägen med goda kommunikationer. Ytterligare en drivkraft är förstås att krympa kostnaderna.

Vårdlokaler

Behovet av lokalförändringar inom sjukvården uppstår i och med nya behandlingsmetoder, nya tekniska hjälpmedel, organisationsförändringar och växande eller krympande verksamhet. Enligt skriften "Fullt flexibelt – Flexibilitet och generalitet i sjukhusbyggnader" (2008) finns det åtminstone två lösningar. Den ena är att ta fasta på att sjukvården expanderar och successivt bygga nya lokaler till de verksamheter som förändras mest och låta mindre krävande verksamheter ta över de gamla lokalerna. Den andra lösningen är att göra sjukhusbyggnaderna generella och flexibla.

Vidare konstateras att generalitet och flexibilitet blir lättare och mindre kostsamt att arrangera ju färre verksamheter/nyttjare som berörs. Om alla lokaler i en sjukhusbyggnad ska kunna användas för operation, laboratorium, vårdavdelning, administration med mera krävs omfattande och kostsamma investeringar i generalitet och flexibilitet. Kostnaderna blir lägre om ambitionen sänks till att åstadkomma generalitet och flexibilitet inom vissa delar av verksamheterna. Om de lokaltekniskt mest krävande verksamheterna separeras från de mindre krävande och om generalitet och flexibilitet bara eftersträvas inom respektive grupp minskar kostnaderna för investeringar i generalitet och flexibilitet.

Nyttjandegrad

Sveriges gymnasier, grundskolor och förskolor omfattar drygt 24 miljoner kvadratmeter och lokalkostnaderna motsvarar drygt 17 miljarder kronor (2010). Det är med andra ord av stort värde att använda lokalerna så effektivt som möjligt.

I Örnsköldsviks kommun har man valt att installera närvaroregistrerings-system som ett hjälpmedel för utvärdering av lokaler, schemaläggning av rum och samordning av uthyrning. Mer om detta kan man läsa i rapporten "Närvaroregistrering – användning av ny teknik som hjälpmedel vid offentlig lokalresursplanering" utgiven av Sveriges Kommuner och Landsting 2011. I en

mätning gjord i Bjästaskolan (en relativt nybyggd skola) under en vecka i oktober 2010 konstaterades att beläggningen i klassrummen aldrig var mer än 70 procent. Och vissa dagar var beläggningen så låg som knappt 20 procent, det vill säga endast var femte klassrum användes. För grupprum var medelbeläggningen så låg som 17 procent under den aktuella mätperioden.

Inom kontorssektorn görs ibland liknande undersökningar för att se hur stor nyttjandegraden är. I dessa undersökningar är det vanligt att dela in användningen i tre kategorier; arbetsplatser som används (någon sitter på plats), arbetsplatser som är upptagna (datorn/lampan på, men ingen är på plats) samt arbetsplatser som inte alls används. Det är inte ovanligt att nyttjandegraden, i traditionella cellkontor, för de platser som används är under 50 procent och det är ofta 20 till 30 procent av platserna som står helt oanvända.

Sammanfattning

Vilka lärdomar kan man dra av kontors- och vårdlokalernas utformning? En lärdom skulle kunna vara att använda lokalerna effektivare genom att till exempel vissa ytor är mer flexibla eller generella.

- Det kan handla om att utforma vissa lokaler så att de kan användas av både förskola och skola, ett slags ”flexytor”.
- Vissa lokaler borde vara tillgängliga för annan verksamhet kvällar och helger för att öka nyttjandegraden. Nyttjandegraden kan också ökas genom utökad schemaläggning.
- Vissa specialanpassade ytor kanske kan hyras in per timme eller samnyttjas mellan flera skolor, exempelvis slöjdsal, idrottshall etcetera.
- Även utemiljöer kan användas effektivare genom schemaläggning på samma sätt som inomhusytorna schemaläggs.

Ta hänsyn till en osäker framtid

Hur ser framtidens skola ut? Vad kommer vi ha för krav på framtidens lokaler? Kan man planera för en framtida lokalanpassning utan att ha svaren på dessa frågor?

Planeringshorisont

I arbetsmiljölagen finns de grundläggande bestämmelserna om arbetsgivarens ansvar för arbetsmiljön. Arbetsmiljölagen innebär att arbetsgivare och arbetstagare ska samverka i arbetsmiljöarbetet. För skolans del ligger arbetsgivaransvaret enligt kommunallagstiftningen på kommunen, företrädd av kommunstyrelsen, barn- och utbildningsnämnden eller motsvarande. Det är inte ovanligt att ansvaret delegeras till skolans rektor. Ansvaret för skolans arbetsmiljö ligger således ytterst på politiker i fullmäktige och nämnd samt rektor. En rektor, eller för all del en politiker, fokuserar troligen på innevarande år och möjligen ett par år bort i tiden. För att åstadkomma bra planeringsförutsättningar när det gäller såväl nybyggnation som ombyggnation måste man ha en längre planeringshorisont, tio år är en relativt vanlig tidshorisont vid lokalförsörjningsplanering. Svårigheten kan därför vara att få samsyn för å ena sidan verksamhetens kortsiktiga lokalbehov och å andra sidan kommunens (fastighetskontorets) övergripande planering av vilka byggnader/lokaler som är bäst lämpade för anpassning.

Framtidens skola

Hur jobbar man i framtiden? Inom många branscher har tekniken gjort att man ställer andra krav på lokalerna. Kommer man arbeta med videokonferenser inom skolan? Det kanske blir ett större inslag av eget arbete för eleverna med stöd av datorer? Och av historien kan man se att läroplaner och synen på vilken pedagogik man ska tillämpa förändras med tiden, det innebär också nya krav på lokalerna.

Även om man inom till exempel gymnasieskolan kan se ett framtida ökat behov av elevplatser (efter de närmaste årens minskning av antalet elever) så är det inte självklart att utformningen av lokalerna idag stämmer överens med framtida krav på lokaler. Det gör att kommunernas beslut om att lägga lokalerna i malpåse, avyttring eller anpassning till annan verksamhet blir ännu svårare att fatta.

Planering för ändrad verksamhet

Det finns förskolor som byggs med tanken att de relativt enkelt ska kunna anpassas till skola vid ett framtida ändrat behov. Det finns även förskolor och skolor som byggts med tanken att de i framtiden ska kunna byggas om till äldreboende. Tanken är god även om det finns flera frågor kring detta som är svåra att svara på.

Om en kommun bygger en förskola och det efter några år uppstår ett behov av grundskola i området, då är det inte troligt att behovet av förskola försvinner helt. Om man då väljer att konvertera förskolan till grundskola har man med andra ord löst ett problem (tillskapat grundskoleplatser) och skapat ett nytt problem (brist på förskoleplatser). Det går med andra ord inte se en byggnad som en isolerad enhet som ska lösa alla lokalbehov i ett område, utan det krävs en samlad bild för en stadsdel eller en hel kommun. Den flexibla byggnaden kan då underlätta planeringen och ge fler möjligheter. Det kan vara en tillfällig lösning för att överbygga en topp.

En annan svårighet är att veta vilka krav som i framtiden ställs på exempelvis ett äldreboende. Det som idag är en noga tilltänkt planering för en framtida konvertering från grundskola eller skola till ett äldreboende kanske inte alls stämmer överens med kraven för ett äldreboende om 10, 15, 20 år? Det kanske till och med är mer troligt att kraven har förändrats än att de är samma som idag?

Sammanfattning

- › Planeringshorisonten är olika för en rektor, en politiker och en fastighetschef. Det komplicerar den övergripande planeringen.
- › Det är osäkert hur ny teknik kommer påverka lokalbehovet i framtidens skola.
- › Det är svårt att förutspå framtida lokalbehov och framtida krav på olika lokaler.

Sammanfattning och slutsatser

Flexibla skollokaler är mångfaldigt användbara men kräver mindre anpassningar vid verksamhetsförändring och omflyttning. En lokal som är planerad för att kunna anpassas från till exempel förskola till grundskola är en flexibel skollokal enligt vår definition.

Synen på vad flexibilitet är varierar beroende på vem vi frågar. Verksamheten, fastighetsorganisationen och arkitekten har inte sällan olika syn på vad flexibilitet innefattar. Till viss del beror det på vilket tidsperspektiv man har. De som bedriver verksamheten har kanske det närmaste året i fokus medan fastighetsorganisationen som arbetar aktivt med lokalresursplanering planerar 5–10 år framåt i tiden. Samtidigt planerar arkitekten kanske för byggnadens hela livslängd.

Kommunerna har generellt ett behov av föränderliga lokaler. Svårigheten är att veta vilka lokaler som bör vara flexibla i någon form. Genom att kartlägga byggnadernas flexibilitet eller potential i lokalresursplaneringens första fas är det lättare att avgöra vilka byggnader som är lämpliga och ekonomiskt försvarbara att anpassa till annan verksamhet.

Flexibla skollokaler är inte hela lösningen, men det är en delösning för att underlätta lokalresursplaneringen. Men det finns många kreativa lösningar runt om i landet som visar att det inte bara finns en lösning på hur svängningarna i elevantal kan hanteras.

Med bra planering kan en och samma lokal användas till en rad olika ändamål, även utanför normal skoltid. Om lokalerna används effektivare klarar man sig med mindre yta totalt sett. Om lokalerna dessutom är planerade för en framtida ändrad verksamhet så kan anpassningarna minimeras. Tillsammans finns det med andra ord en stor besparingspotential tack vare god planering.

Vissa kommuner har tagit fram generella lokalprogram som används vid nybyggnation av skolor för att snabba på processen. I ett flertal kommuner finns typförskolor, det vill säga färdiga ritningar med vissa variationer i antalet avdelningar. Vissa typförskolor är planerade så att de i en framtid ska kunna anpassas till skollokaler utan alltför stora ingrepp.

- › Att hantera framtida behov är svårt.
- › Det är enklare att planera för ökat behov än minskat behov.
- › Tänk efter före.
- › Det är inte enkelt att planera för flexibla lösningar, men det blir ännu svårare om man inte planerar alls.
- › Definiera flexibel ”för vad”, vilka lokaler ska kunna ställas om till vilken typ av verksamhet.
- › Verksamheten är det primära, lokalerna ska vara ett stöd.
- › Analys över en generationscykel (20–25 år) ger en helhetsbild av (lokal) behovets variationer.
- › Genom att planera med permanenta lokaler för ett grundbehov och mer tillfälliga lösningar för ett toppbehov kan man undvika att förbygga sig.

Referenser

Litteratur

Andrén Y (2008), Fullt flexibelt: Flexibilitet och generalitet i sjukhusbyggnader, Sveriges Kommuner och Landsting, Stockholm.

Andrén Y (2006), Mobila verksamhetslokaler: Flexibla lokallösningar när behoven förändras, UFOS och Sveriges Kommuner och Landsting, Stockholm.

Dunkars M (2008), Strategisk lokalresursplanering: Praktiska verktyg för balanserat utbud av lokaler, Sveriges Kommuner och Landsting, Stockholm.

Larsson L-G, Liljedahl J & Lindahl P, Närvaroregistrering: Användning av ny teknik som hjälpmedel vid offentlig lokalresursplanering, Sveriges Kommuner och Landsting, Stockholm.

Lind H & Hellström A (2005), Vart tog eleverna vägen?: Metoder att hantera svängningar i elevantal, Sveriges Kommuner och Landsting, Stockholm.

Lindqvist T & Berg von Linde R (2007), Fria strategier för skollokaler: Fallstudie med fem fristående skolföretags lokalförsörjning, Sveriges Kommuner och Landsting, Stockholm.

Ryd N (2008), Fick du det du beställde?: Metodverktyg för lokalutvärdering, Sveriges Kommuner och Landsting, Stockholm.

Webbplatser

Arbetsmiljöverket: www.av.se

Branschaktuellt: www.branschaktuellt.se

Gävle kommun: www.gavle.se

Linköpings kommun: www.linkoping.se

Malmö stad: www.malmo.se

Norrköpings kommun www.norrkoping.se

Skolverket: www.skolverket.se

Stockholm stad: www.stockholm.se

Uppsala kommun: www.uppsala.se

Örnsköldsviks kommun: www.ornskoldsvik.se

Samtal/intervjuer

Henrietta Arnfjärd, Fastighetskontoret Malmö stad

Ulrica Blomgren, Kommunledningskontoret Gävle kommun

Rickard Borg, Stadsfastigheter Malmö stad

Christer Eklind, Kontoret för samhällsutveckling Uppsala kommun

Thomas Eriksson, Utbildningsförvaltningen Stockholms stad

Jonas Hageftoft, Sveriges Kommuner och Landsting

Eva-Carin Jagefeldt, Sonark Arkitektkontor AB

Håkan Joas, Vård & bildning, affärsområde gymnasieskola, Uppsala kommun

Lena Josefsson, Arkitektgruppen GKAK

Johan Liljedahl, Fastighetsavdelningen Örnköldsviks kommun

Lena Lundqvist, Kontoret för samhällsutveckling Uppsala kommun

Sonja Pagrotsky, Sveriges Kommuner och Landsting

Marie Rosfors, Skolfastigheter i Stockholm AB (SISAB)

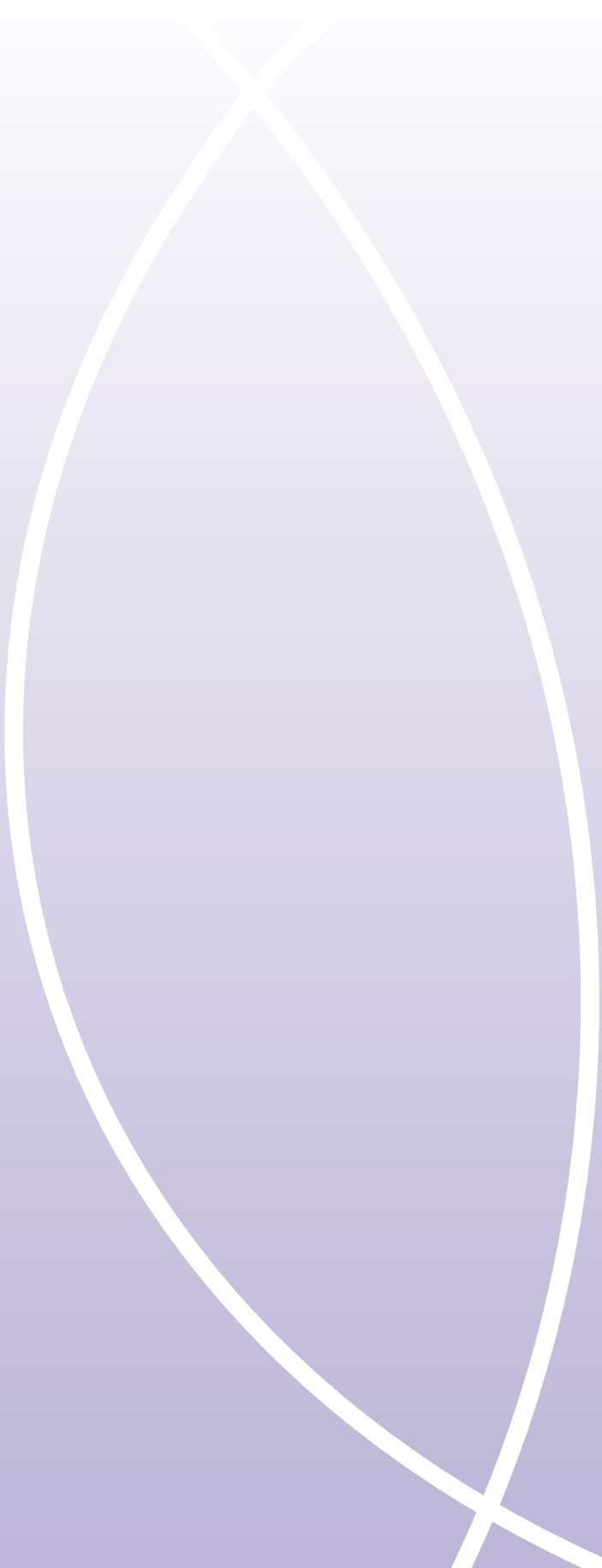
Helena Sandström-Plogander, Bildningsförvaltningen Örnköldsviks kommun

Olle Sundh, Fastighetskontoret Malmö stad

Per-Arne Vahlund, Gavlefastigheter Gävle kommun

Åsa Wiberg, Vård & bildning, affärsområde grundskola, Uppsala kommun

Cecilia Öhlén, Gavlefastigheter Gävle kommun

Flexibla skollokaler

I den här skriften beskrivs och diskuteras flexibla lösningar för skollokaler. Det handlar om möjligheten att på ett enkelt sätt förändra lokalen så att den kan användas som förskola under ett antal år för att sedan användas som grundskola några år.

Skollokalerna är viktiga för barn – först i förskolan och senare i grundskola och gymnasium. Men antalet barn i en kommun förändras över tid. När behoven ändras behöver lokalerna ändras eller anpassas. Genom att använda en strategisk lokalresursplanering kan en stor del av lokalbehoven hanteras. Men det krävs ofta ytterligare redskap. De kommuner som har stora variationer av antalet barn i framtiden behöver planera för flexibla lösningar. Även om det är svårt, så är det bättre att göra det än att avstå!

Beställ på webbutik.skl.se

ISBN 978-91-7164-927-0

**Sveriges
Kommuner
och Landsting**

Post: 118 82 Stockholm
Besök: Hornsgatan 20
Telefon: 08-452 70 00
www.skl.se